

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ / ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΚΟΙΝΩΦΕΛΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΜΥΚΟΝΟΥ

Όψεις της ιστορίας της Μυκόνου στα νεότερα χρόνια

ΑΘΗΝΑ 2018

Όψεις της ιστορίας της Μυκόνου
στα νεότερα χρόνια

Αυτοτελή Δημοσιεύματα του Τομέα Νεοελληνικών Ερευνών, αρ. 148.

© 2018, ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

Λεωφ. Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα

Τηλέφωνο: (+30) 210 7273554

Τηλεομοιοτυπία: (+30) 210 7273629

Ηλεκτρονική διεύθυνση: iie@eie.gr

© Κοινοφελής Δημοτική Επιχείρηση Περιβάλλοντος

Παιδείας και Ανάπτυξης Μυκόνου

Παναχράντου 2, 846 00 Μύκονος

Τηλέφωνο: (+30) 22890 27791

Τηλεομοιοτυπία: (+30) 22890 27192

Ηλεκτρονική διεύθυνση: deppam@otenet.gr

Διάθεση από: <https://history-bookstore.eie.gr>

ISBN 978-960-9538-70-1

Όψεις της ιστορίας της Μυκόνου στα νεότερα χρόνια

Επιμέλεια
Δημήτρης Δημητρόπουλος

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ / ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΚΟΙΝΩΦΕΛΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ
ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΜΥΚΟΝΟΥ

ΑΘΗΝΑ 2018

Περιεχόμενα

Χαιρετισμός του Δημάρχου Μυκόνου κ. Κωνσταντίνου Π. Κουκά	9
Προλογικό σημείωμα	11
Κώστας Γ. Τσικνάκης, Η Μύκονος τον 16ο αιώνα. Από τη βενετική στην οθωμανική εξουσία	17
Αγγελική Πανοπούλου, Δημογραφικά τεκμήρια για τον καθολικό πληθυσμό της Μυκόνου στην πρώιμη νεότερη εποχή	53
Ζήσης Μελισσάκης, Το αρχείο της Μονής Παναγίας της Τουρλιανής Μυκόνου	81
Ευγενία Δρακοπούλου, Όψεις του πολιτισμικού περιβάλλοντος της Μυκόνου. Εκκλησίες και Μοναστήρια (17ος-18ος αι.)	105
Δημήτρης Δημητρόπουλος, Το Κοινό και τα ήθη, Μύκονος, 18ος-19ος αι. σκέψεις με αφορμή τρία τεκμήρια	123
Ουρανία Πολυκανδριώτη, Αφηγήσεις και εικόνες της Μυκόνου. Στερεότυπα και παράδοση	167
Ευρετήριο	195

Δημήτρης Δημητρόπουλος

Το Κοινό και τα ήθη, Μύκονος, 18ος-19ος αι. σκέψεις
με αφορμή τρία τεκμήρια

Ο μυκονιάτης λόγιος Θεόδωρος Γρυπάρης υπήρξε συγγραφέας του ποιμενικού δράματος, *Η βοσκοπούλα του Αιγαίου Πελάγους*, ενός από τα πρώτα πρωτότυπα ελληνικά μυθιστορήματα. Το βιβλίο εκδόθηκε στον Πειραιά το 1838, και ο συγγραφέας με αφορμή την αναφορά σε ένα προικοσύμφωνο που καταχωρείται στον κώδικα της κοινότητας και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της υπόθεσης του έργου του, εντάσσει, σε υποσημείωση, στο κείμενό του το παρακάτω σχόλιο:

Απαρχής του οικισμού της νήσου υπήρξε συμβολαιογράφος υπό το όνομα και Κοινός Καντζιλιέρης και Κοινός Νοτάριος. Ούτος κρατών τον Δημ. Κώδικα (Κόντικα και Μάννα κοινώς λεγόμενον) εξέδιδε τα πλείστα των συμβολαίων καταχωρών αυτά με πολλήν ακρίβειαν και τάξιν· όσα δε εγράφοντο παρά ιερέων, ως το ανωτέρω [προικοσύμφωνον], δεν είχαν κύρος, εάν δεν ήθελον επικυρωθή από τον ειρημένον Καντζιλιέρην, και καταχωρηθέντα εις τον Κώδικα ν' απαφεθώσιν εις τους συμβαλλομένους αντίγραφα παρ' αυτού επικυρωμένα: Απόδειξις ότι ανέκαθεν επεκράτησεν εις την νήσον η τάξις αύτη, είναι τα ευρισκόμενα ακόμη μεταξύ των παλ[αιών] αρχείων της κοινότητος παμπάλαια χειρόγραφα των επί της Αλώσεως του Βυζαντίου διωρισθέντων παρά των εισέτι τότε αυτονομουμένων κατοίκων δέκα κατά φυλάς Καπιτανέων, οίτινες προφυλαττόμενοι από τας συνεπείας της μελλούσης Διοικήσεώς των έθεσαν θεσμούς και ενομιμοποίησαν τα έθιμα του τόπου, μήπως διοικηθούν υπ' αυτά από τον επικείμενον κατακτητήν, ως και επέτυχον κατά μέγα μέρος.¹

1. Θ. Ι. Γρυπάρης, *Η βοσκοπούλα του Αιγαίου Πελάγους*, Πειραιάς 1838, σ. 102, υποσημείωση. Για το συγγραφέα και το έργο βλ. την εισαγωγή του Γ. Βαλέτα σε δεύτερη έκδοση του έργου που πραγματοποιήθηκε από τον Δήμο Μυκονίων, Αθήνα 1981, σ. 7-20.

Είναι ενδιαφέρον ότι ο Θ. Γρυπάρης αμέσως μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους κατασκευάζει ένα κοινοτικό παρελθόν, όπου, μέσα από προφορικές παραδόσεις και μνήμες αιώνων, αναμειγνύεται το πραγματικό με το θρυλικό στοιχείο σε ένα κοινοτικό συνεχές. Ταυτόχρονα όμως ο Γρυπάρης μεταφέρει μία σημαντική παράμετρο της ζωής του νησιού. Οι τοπικές αρχές –ο ίδιος ισχυρίζεται ήδη από τα βυζαντινά χρόνια, πάντως από την εποχή της λατινικής και οπωσδήποτε της οθωμανικής κυριαρχίας– είχαν δημιουργήσει ένα θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της τοπικής κοινωνίας, το οποίο περιλάμβανε κανόνες εθιμικού δικαίου που είχαν λάβει γραπτή έκφραση μέσω κοινοτικών πράξεων και αποφάσεων των «τοπικών κριτηρίων». Η Μύκονος αποτελεί το παράδειγμα-πρότυπο αυτής της διαδικασίας, διότι από το 1647 έχουν αποτυπωθεί στην «ταρίφα» της Μυκόνου οι βασικοί κανόνες συμβίωσης, ορισμένοι από τους οποίους αναθεωρήθηκαν ή μεταβλήθηκαν σε μεταγενέστερη ρύθμιση της κοινότητας το 1819, στις παραμονές της Επανάστασης του 1821.²

Οι αποφάσεις του τοπικού δικαστηρίου της Μυκόνου, τα έγγραφα της κοινότητας, οι ενέργειες των κοινοτικών αρχόντων αλλά και οι παραλείψεις τους σηματοδοτούν το εύρος των ρυθμίσεων και το βάθος των παρεμβάσεων της κοινότητας σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων της καθημερινότητας των κατοίκων. Ακολουθώντας, θα επιχειρηθεί μέσα από τρία ντοκουμέντα, που αποτυπώνουν τρεις τυχαίες στιγμές της μυκονιάτικης καθημερινότητας του όψιμου 18ου και του αρχόμενου 19ου αιώνα, να ανιχνευτεί η κοινοτική εμπλοκή σε ζητήματα ήθους και συμπεριφοράς των κατοίκων είτε αυτά έχουν σχέση με τη δημόσια είτε με την οικογενειακή ζωή.

2. Το κείμενο της «ταρίφας» έχει εκδοθεί από τον Περικλή Ζερλέντη δύο φορές με μικρές αποκλίσεις στη μεταγραφή. Ανάμεσα στις διαφορές και η χρονολόγηση, καθώς στην πρώτη έκδοση αναφέρεται έτος σύνταξης το 1647 και στη δεύτερη το 1649, πιθανόν από παραδρομή, διότι σε άλλο σημείο του εισαγωγικού του κειμένου επανέρχεται στο 1647. Βλ. Περ. Ζερλέντη, «Παναγιώτης Νικούσιος και Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος άρχοντες Μυκονίων», *Νησιωτική Επετηρίς* 1 (1918), σ. 216-219 και του ίδιου, *Σύστασις του κοινού των Μυκονίων*, Ερμούπολη 1924, σ. 9 και 19-23, και για ανάλογα κοινοτικά κείμενα βλ. Ηλίας Ν. Αρναούτογλου, «Συλλογές εθιμικών κανόνων δικαίου στις Κυκλάδες (τέλη 17ου – αρχές 19ου αι.)», *Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 37 (2003), σ. 121-131. Την αναθεώρηση των κανόνων του έτους 1819 δημοσιεύει ο Παναγιώτης Κουσαθανάς, *Παραμιλητά Α', Κείμενα για τον πολιτισμό και την ιστορία της Μυκόνου*, Αθήνα 2002, σ. 17-21.

Στιγμή πρώτη. Η οικογένεια

1766 Ιανουαρίου 5, Μύκονος

Εστώντας και είχανε καυγάδες ο Νικολάκης του Πέτρου Κορδώνη ο υιός με την γυναίκαν του την Φωτεινή του Γιώργη Ρεήζη [: καπετάνιου] Καλιάρχου την θυγατέρα και μην γκάνοντας καλά ανάμεσόν τως επήγανε ομπρός εις την γκρίσιν του εκλανμπροτάτου βοεβόνδα Σαλή Αγά βοεβόνδα μας και ο αφέντης βοϊβόνδας ήκραξεν και τις επιτρόποι της Κοινότης και προεστοί και εγροίκησαν [: κατανόησαν] τες διαφορές τωνε, οι οποίοι έλεγαν: Η άνωθεν Φωτεινή, πως ο άνδρας της ο Νικολάκης τηνε στραπασάρει [: κακοποιεί] πολλά και την εδέρνει και δεν υποφέρει τα στραπάσια που της κάνει, και ο άνδρας της τα αρνούτανε, πως τα λέγει ψόμματα, μόνε πως η γυναίκα του η Φωτεινή δεν έχει έγνοια το σπίτι της, μήτε υποτάσσεται τον άνδρα της. Και ο αφέντης βοϊβόνδας και προεστοί και επίτροποι τις εκάμανε και εγαπηθήκανε από την σήμερα και εσμίξανε και επήγανε μαζί. Και υποσχέθην ο άνδρας της ο Νικολάκης να την αγαπά και να μην την στραπασάρει τόσο και αυτή η Φωτεινή υποσχέθην να υποτάσσεται στον άνδρα της, καθώς υποτάσσονται όλες οι γυναίκες τις άνδρες τώνε. Και από την σήμερα και ομπρός όποιος είναι αφορμή από τα δύο μέρη γη ο άνδρας γη η γυναίκα και μαλώσουνε και δεν μπερνούνε φρόνιμα να πλερώνει κουντάνα [: χρηματική τιμωρία] του αφέντη βοϊβόνδα και να παιδεύγεται ως [σ]κανταλοποιός και παρήκοος. Διά το όποιον έστερξαν και τα δύο μέρη και έκαμαν το παρόν γράμμα τυπώνοντας και ο αγάς την βούλλαν του, απογράφονται και οι επίτροποι βεβαιώνοντάς το και τα δύο μέρη και τα εξής.

[επί του νότου:]

Ταιριασμός του Νικολάκη του Πέτρου του Κορδώνη του υιού, με την γυναίκαν του, τού Γιώργη Καλιάρχου την θυγατέρα. 1766 Ιανουαρίου 5.³

3. ΓΑΚ, Συλλογή Μυκόνου Κ60, φ. 19. Το έγγραφο έχει δημοσιεύσει ο Μενέλαος Τουρτόγλου, «Η νομολογία των κριτηρίων της Μυκόνου (17ος-19ος αι.)», *Επετηρίς του Κέντρου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών* 27-28 (1980-1981), Αθήνα 1985, σ. 197-198, έγγρ. 187. Το χειρόγραφο είχε πλήθος ορθογραφικών λαθών· εδώ δημοσιεύεται με αποκατάσταση των ορθογραφικών λαθών, σε μονοτονικό και με διατήρηση όμως της προφορικής εκφοράς του λόγου. Το ίδιο επιλέχθηκε να γίνει και στα άλλα έγγραφα που δημοσιεύονται κατωτέρω, όπως και σε αποσπάσματα εγγράφων από δημοσιευμένα τεκμήρια όπως η «ταρίφα» της Μυκόνου.

Το έγγραφο φέρνει στην επιφάνεια μια οικογενειακή σύγκρουση που μοιάζει να καταλήγει σε συμφωνία, σε «ταιριασμό», σύμφωνα με την ορολογία της εποχής. Πρόκειται βέβαια για μία υπόθεση ασήμαντη καθ' εαυτή, αλλά αξιοσημείωτη για όσα επιτρέπει να διαβαστούν πίσω από τις γραμμές, σε θέματα όπως: οι οικογενειακές σχέσεις, η θέση της γυναίκας στην οικογένεια και την κοινωνία, το εύρος των παρεμβάσεων της κοινότητας στην καθημερινότητα των κατοίκων, η λειτουργία του μηχανισμού απονομής δικαιοσύνης.

Πρωταγωνιστές του «δράματος» ο Νικολάκης, γιος του Πέτρου Κορδώνη και η σύζυγός του Φωτεινή, θυγατέρα του Γιώργη Καλιάρχου, οι οποίοι κατέφυγαν από κοινού στην «κρίση», δηλαδή στο τοπικό δικαστήριο της Μυκόνου, προκειμένου να βρουν λύση σε προβλήματα προσωπικών σχέσεων που αντιμετώπιζαν κατά τη συζυγική συμβίωση. Η οικογένεια της συζύγου, Καλιάρχου/Καλλιάρχου, απαντά συχνά σε μυκονιάτικα νοταριακά έγγραφα τουλάχιστον από τον 17ο αιώνα⁴ μέλη της μάλιστα είχαν σημαντική ακίνητη περιουσία σύμφωνα με τα φορολογικά κατάστιχα που χρονολογούνται στα τέλη του 17ου και στα πρώτα χρόνια του 18ου αιώνα.⁵ Ο πατέρας της Φωτεινής, ο Γιώργης, ήταν, όπως δηλώνεται στο έγγραφο, «ρεΐζης» (: καπετάνιος), και συγκαταλεγόταν μεταξύ των προκρίτων του νησιού.⁶ Αντίθετα το οικογενειακό όνομα του συζύγου, Κορδώνης, δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστεί στο ονοματολογικό υλικό του νησιού· ενδεχομένως πρόκειται για παρωνύμιο, μια πρακτική πολύ διαδεδομένη στη Μύκονο και γενικότερα στις Κυκλάδες.⁷

4. Βλ. Ιάκ. Βισβίτζης, «Δικαστικά αποφάσεις του 17ου αιώνα εκ της νήσου Μυκόνου», *Επετηρίς Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 7 (1957), σ. 48· Γ. Α. Πετρόπουλος, «Νοταριακά πράξεις Μυκόνου των ετών 1663-1779», *Μνημεία του Μεταβυζαντινού Δικαίου*, τ. 3, Αθήνα 1960, σ. 1051.

5. Βλ. την παρουσία των μελών της οικογένειας Καλιάρχου και τα περιουσιακά τους στοιχεία σε τέσσερα φορολογικά κατάστιχα της Μυκόνου που χρονολογούνται στα τέλη του 17ου αιώνα, στον ιστότοπο «Αρχειοθήκη Κυκλάδων» του ΙΙΕ/ΕΙΕ <http://cyclades.eie.gr/nisia/mikonos/epexergasmeno-psifiako-iliko/>.

6. Ζερλέντης, *Σύστασις*, σ. 80, όπου καταγράφεται μεταξύ όσων υπογράφουν κοινοτικό έγγραφο εκλογής καντζηλιέρη το 1762.

7. Βασ. Κυριαζόπουλος, «Μυκονιάτικα παρωνύμια (από χειρόγραφο του 1900...)», *Λαογραφία* 35 (1987-1989), σ. 188-198· Παν. Κουσαθανάς, *Χρηστικό λεξικό του ιδιώματος της Μυκόνου*, Ηράκλειο 1996, σ. 233-261, 295-298.

Οι δύο σύζυγοι καταφεύγουν στο τοπικό δικαστήριο επειδή είχαν μεταξύ τους διαπληκτισμούς και λογομαχίες, «καυγάδες» όπως γλαφυρά αναφέρεται. Οι αποφάσεις των δικαστηρίων αυτών αποτελούσαν επίσημες πράξεις, δεκτές από την τοπική κοινωνία και αναγνωρισμένες από την οθωμανική διοίκηση, η οποία σταδιακά με την εδραίωση του ρόλου των κοινοτήτων στο φορολογικό σύστημα, αποδέχτηκε κάποια διεύρυνση των αρμοδιοτήτων τους στην απονομή της δικαιοσύνης.⁸ Πριν από την ουσία της υπόθεσης όμως ας δούμε τη συγκρότηση του δικαστηρίου. Αποτελείται από έναν οθωμανό αξιωματούχο, τον βοεβόδα Σαλή αγά, ο οποίος συγκαλεί τους επιτρόπους της κοινότητας και τους προεστούς του νησιού προκειμένου να συνδράμουν στη δικαστική διαδικασία. Η σύνθεση αυτή δεν αποτελούσε τον κανόνα, καθώς στη Μύκονο τουλάχιστον η πλειονότητα των υποθέσεων εκδικαζόταν από τους επίτροπους της κοινότητας.⁹ Φαίνεται ότι, όταν βρισκόταν στο νησί ο βοεβόδας, προϊστάτο του δικαστηρίου, δίκαιε όμως με βάση το τοπικό εθιμικό και όχι το μουσουλμανικό δίκαιο, ακόμη και αν δεν ήταν ο ίδιος χριστιανός.¹⁰ Το φαινόμενο της σύμπραξης άλλωστε Οθωμανών στα κοινοτικά δικαστήρια δεν ήταν σπάνιο·

8. Eugenia Kermeli, «The Right to Choice: Ottoman Justice vis-à-vis Ecclesiastical and Communal Justice in the Balkans, Seventeenth-Nineteenth Centuries», *Studies in Islamic law: a Festschrift for Colin Imber*, Andr. Christmann / Rob. Gleave (επιμ.), Οξφόρδη 2007, σ. 173-177.

9. Βλ. ενδεικτικά τις δικαστικές αποφάσεις που έχουν δημοσιεύσει ο Βισβίζης, *Δικαστικά και αποφάσεις*, και ο Τουρτόγλου, *Η νομολογία των κριτηρίων της Μυκόνου*, passim. Σε άλλα νησιά φαίνεται ότι η παρουσία της εκκλησίας ήταν πιο ενεργή στην απονομή της δικαιοσύνης, βλ. Μεν. Τουρτόγλου, «Η νομολογία των κριτηρίων της Νάξου (17ος-19ος αι.)», *Μνημοσύνη* 14 (1998-2000), σ. 102-103.

10. Ενδεικτικά Βισβίζης, «Δικαστικά αποφάσεις», σ. 22, 84, 92, 94, 101 κ.α.· Τουρτόγλου, «Η νομολογία των κριτηρίων της Μυκόνου», σ. 164, 185, 186, 193, 194 κ.α. Στις περιπτώσεις αυτές η εμπλοκή του βοεβόδα δεν αποτελούσε επιλογή των κατοίκων αλλά επιβαλλόταν από τον ίδιο. Η εθελούσια καταφυγή μελών χριστιανικών κοινοτήτων σε υψηλόβαθμους διοικητικούς αξιωματούχους ή ακόμη και στις κεντρικές αρχές για να βρουν το δίκιο τους, αποτελούσε επίσης όμως συχνή πρακτική βλ. Αντ. Αναστασόπουλος / Ελένη Γκαρά, «Οθωμανικές αντιλήψεις περί εγκλήματος και τιμωρίας», *Μνήμων* 21 (1999), σ. 45-47· Kermeli, «The Right to Choice», σ. 196-205· Αντ. Anastasopoulos, «Non-Muslims and Ottoman Justice(?)», στον τόμο *Law and Empire: Ideas, Practices, Actors*, J. Duindam / Jill Harries / Caroline Humfress / Nimrod Hurvitz (επιμ.), Λάιντεν και Βοστώνη 2013, σ. 277-280.

κάποτε μάλιστα εκτός των βοεβόδων, ζαμπιτών ή άλλων αξιωματούχων, μετείχαν οι ίδιοι οι δραγομάνοι του στόλου όταν τύχαινε να επισκέπτονται κάποιο νησί.¹¹

Οι βοεβόδες λειτουργούσαν ως τοποτηρητές άλλων υψηλόβαθμων αξιωματούχων ή μελών της οικογένειας του σουλτάνου, με αρμοδιότητα να ασκούν επιτόπου διοίκηση και να εισπράττουν τους φόρους και έτσι εμπλέκονταν ενεργά στην καθημερινότητα των κατοίκων.¹² Νοίκιαζαν το αξίωμα για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα ή μεταγενέστερα διά βίου, όταν άρχισε να εφαρμόζεται το σχετικό σύστημα μίσθωσης (μαλικιανέ).¹³ Στη Μύκονο βοεβόδες διατέλεσαν κατά καιρούς χριστιανοί ή μουσουλμάνοι,¹⁴ ενώ η κοινότητα επιδίωκε –και κάποτε κατόρθωνε– να αναλαμβάνει η ίδια την είσπραξη και απόδοση των φόρων κατ' αποκοπήν (μακτού).¹⁵ Η διεκδυστήνδα αυτή, ανάμεσα στις επιθυμίες της χριστιανικής κοινότητας και στις επιδιώξεις οθωμανών διεκδικητών των φορολογικών προσόδων είναι εμφανής την εποχή της δικαστικής αυτής υπόθεσης. Ο μνημονευόμενος στο έγγραφο Σαλή αγάς πιθανότατα υπήρξε βοεβόδας του νησιού για μικρό χρονικό διάστημα, διότι στις 14 Φεβρουαρίου 1765 ο δραγομάνος του στόλου είχε αναγγείλει στους προεστούς του νησιού ότι το βοεβοδαλίκι

11. Ανδρέας Δρακάκης, «Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας - Η δικαιοσύνη και το δίκαιο», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 6 (1967), σ. 81-83· Μεν. Τουρτόγλου / Λυδία Παπαρήγα-Αρτεμιάδη, «Η συμβολή των Δραγομάνων του Στόλου στην προαγωγή της δικαιοσύνης των νήσων του Αιγαίου», Παράρτημα 2, στο *Επετηρίς του Κέντρου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 36, Αθήνα 2002, σ. 14-19. Η δυνατότητα αυτή, δηλαδή της παρουσίας στα δικαστήρια προσώπων από τη διοικητική ιεραρχία ή εκπροσώπων τους, προβλεπόταν από τους αχτναμέδες των νησιών· Kermeli, «The right to choise», σ. 184-189, 194-195.

12. Βλ. Ηλίας Κολοβός, *Η νησιωτική κοινωνία της Άνδρου στο οθωμανικό πλαίσιο. Πρώτη προσέγγιση με βάση τα οθωμανικά έγγραφα της Καϊρείου Βιβλιοθήκης (1579-1821)*, Άνδρος 2006, σχετικά σ. 438-439.

13. I. Beldiceanu-Steinherr, «Malikane», *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 6, Παρίσι 1987, σ. 262-263.

14. Κάποιους από αυτούς καταγράφει ο Τρύφων Ευαγγελίδης, *Η Μύκονος ήτοι ιστορία της νήσου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Αθήνα 1914, σ. 107, 274-277.

15. Για το θέμα, με αφορμή κυρίως το παράδειγμα της Πάρου, βλ. Ελευθερία Ζέη, «Πρώτες προσεγγίσεις στη διαμόρφωση τοπικών “ελίτ” στο Αιγαίο του 18ου αιώνα: οι “άρχοντες” του μακτού», *Τα Ιστορικά* 59 (2013), σ. 385-398.

δόθηκε στον Ισμαήλ αγά,¹⁶ ενώ λίγες ημέρες μετά τη δικαστική απόφαση, την 1η Μαρτίου 1766, ο Καπουδάν πασάς με μπουγιουρδί του ανακοινώνει ότι οι φορολογικές πρόσοδοι της τρέχουσας χρονιάς «δόθηκαν επάνω εις όλους τους ραγιαδες μακτού», δηλαδή στην κοινότητα Μυκόνου.¹⁷

Αμοιβαίες καταγγελίες κακής συμπεριφοράς των δύο συμβίων αποτελούν την αιτία προσφυγής στο «τοπικό κριτήριο». Η σύζυγος καταγγέλλει τον σύζυγο ότι συχνά τη δέρνει και την «στραπατσάρει» (: κακοποιεί): εκείνος από την πλευρά του αρνείται τον ξυλοδαρμό και αντιτείνει ότι η σύζυγος δεν φροντίζει το σπίτι της και δεν υποτάσσεται στον άνδρα της. Οι επίτροποι της κοινότητας ανέλαβαν μεσολάβηση με σκοπό τη συμφιλίωση των διαδίκων (τον «ταιριασμό» τους) και πέτυχαν στον σκοπό τους, διότι οι τελευταίοι προσήλθαν και υποσχέθηκαν: ο μεν σύζυγος «να μην την στραπασάρει τόσο», η δε σύζυγος «να υποτάσσεται στον άνδρα της, καθώς υποτάσσονται όλες οι γυναίκες τις άνδρες τώνε».

Η θέση της γυναίκας στο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον ενός κυκλαδίτικου νησιού στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας είναι λοιπόν το πρώτο ζήτημα που ανακύπτει από αυτήν την υπόθεση. Σύμφωνα με την απόφαση η υποχρέωση των γυναικών να «υποτάσσονται» στους συζύγους τους αποτελεί αδιαμφισβήτητη αρχή. Σε τι συνίσταται όμως αυτή η υποταγή; Και εφόσον η γυναίκα είναι υποχρεωμένη να υποτάσσεται, πώς προσφεύγει στο δικαστήριο καταγγέλλοντας τον άνδρα της; Ακόμη, γιατί ο οθωμανός αξιωματούχος και οι ντόπιοι πρόκριτοι επιλαμβάνονται της υπόθεσης και μάλιστα με πνεύμα συγκαταβατικό και συμβιβαστικό; Οπωσδήποτε υφίσταται –άρρητα έστω– ένα ζήτημα ορίων στη γυναικεία υποταγή που το δικαστήριο καλείται να λάβει υπόψιν του. Το όριο αυτό νομίζω τίθεται στη χρήση σωματικής βίας, και μάλιστα υπερβολικής βίας.¹⁸ Πράγματι,

16. Ελένη Κούγκκου, *Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την Τουρκοκρατία. Ανέκδοτα έγγραφα*, Αθήνα 1989, σ. 212-213· Διον. Ζακυθινός, «Κατάλογος της συλλογής Περικλέους Ζερλέντη», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 13 (1937), σ. 271. Ο δραγομάνος κατά μία εκδοχή ήταν ο Κων. Μουρούζης.

17. Ζακυθινός, *Κατάλογος*, σ. 271-272. Το ίδιο μάλιστα συνέβη και το επόμενο έτος· στο ίδιο, σ. 272.

18. Ανάλογα θέματα κακοποίησης των γυναικών από τους συζύγους τους, έφταναν και σε εκκλησιαστικά δικαστήρια στη Δυτική Ευρώπη την εποχή αυτή. Ο ξυλοδαρμός συνήθως δεν αποτελούσε μία μεμονωμένη πράξη στην καταγγελία αλλά στοιχείο μιας γενικότερα

το δικαστήριο, στο πλαίσιο της οικογενειακής συμβίωσης, μοιάζει να κάνει δεκτή τη χειροδικία εντός της οικογένειας, υποχρεώνει όμως τον σύζυγο να υποσχεθεί «να μην την στραπασάρει τόσο», πέραν δηλαδή από κάποιο όριο που θα μπορούσε να θεωρηθεί ανεκτό ή αποδεκτό.¹⁹

Με το θέμα της σωματικής βίας εκτός της οικογένειας είχε ήδη ασχοληθεί η κοινότητα της Μυκόνου στον κατάλογο κανόνων που είχε συντάξει το 1647. Εκεί είχε προβεί και σε διάκριση των περιστατικών βίαης συμπεριφοράς με κριτήριο την ενδεχόμενη δημιουργία αιματηρού επεισοδίου. «Όποιος κάμει αίμα –εβγάνοντας το φονικό– να πληρώνει γρόσια 10 κατά το αίμα. Όποιος δώκει γροθιές να πληρώνει ενάμιση γρόσι». ²⁰ Μεταγενέστερα το ύφος και το περιεχόμενο των «νόμων τοπικών», που συντάχθηκαν το 1819, προδίδουν μια μεταβολή στην αντιμετώπιση των περιστατικών βίας. Η σχετική διάταξη: «Όσοι άνθρωποι έχουν κρίσεις και διαφορές να είναι εις χρέος όλοι κοινώς να πηγαίνουν εις το εδώ κριτήριο το κοινόν, ήτοι εις την κοινήν Καντζιλλαρίαν, και εκεί παρρησία έμπροσθεν εις τους κοινούς επιστάτας και προεστώτας να φανερώνωσι τας διαφοράς των και οι κριταί να είναι εις χρέος να θεωρώσιν τας αυτών διαφοράς εν φόβω θεού και καθαρά συνειδήσει αφιλοπροσώπως, διά να λαμβάνει κανείς το δίκαιόν του. Μα αν τινάς από τους διαφορομένους [: αντίδικος]

βίαης συμπεριφοράς: Όλουεν Χάφτον, *Ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη (1500-1800)*, μετάφρ. Ειρήνη Χρυσοχόου, Αθήνα 2003, σ. 328-339.

19. Ο ξυλοδαρμός αναφέρεται ρητά ως αιτία χωρισμού σε κανονιστικά κείμενα των χρόνων της οθωμανικής κυριαρχίας, όπως ο Νομοκάνων του Μανουήλ Μαλαξού ή η Βακτηρία Ιερέων, αφορά όμως αποκλειστικά περιπτώσεις που η σύζυγος δέρνει τον άνδρα της· Δ. Γκίνης, «Οι λόγοι διαζυγίου επί Τουρκοκρατίας», *Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών Α.Π.Θ.* 8 (1960-1963), σ. 267, 278. Σε μία περίπτωση διαζυγίου του έτους 1683, εκτός Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην Κέρκυρα, αναφέρεται ανάμεσα σε άλλους λόγους και ο ξυλοδαρμός της συζύγου· Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη / Ηλίας Αρναούτογλου / Ιωάννης Χατζάκης, *Περίγραμμα ιστορίας του μεταβυζαντινού δικαίου. Τα ελληνικά κείμενα*, Αθήνα 2011, σ. 234-235. Σε κατάλογο λόγων διαζυγίου από την Κέρκυρα και διάφορες περιοχές που βρίσκονταν υπό οθωμανική κυριαρχία, τον οποίο έχει συντάξει ο Δ. Μητουλάκης, «Το διαζύγιο σε Ανατολή και Δύση: μερικές παρατηρήσεις γύρω από διαζύγιο στην Κέρκυρα και στις οθωμανοκρατούμενες περιοχές (17^{ος}-19^{ος} αι.)», *Περί Ιστορίας* 6 (2013), σ. 94-96, παρόλο που δεν αναφέρεται ρητά ο ξυλοδαρμός ως αιτία διαζυγίου, μνημονεύονται η επιβουλή της ζωής και η κακοποίηση ανάμεσα στους προβαλλόμενους λόγους.

20. Ζερλέντης, *Σύστασις*, σ. 20.

ήθελον υβρίσει ή κτυπήσει με χέρι τον διαφερόμενόν του να παιδεύεται σφοδρά από τους κριτάς πληρώνοντας και διά ποινήν εις το κοινόν γρόσια πενήντα διά παράδειγμα κοινόν».²¹ Επομένως, με τη νέα αυτή ρύθμιση η κοινότητα αποκλείει την αυτοδικία, επιβεβαιώνει τον ρόλο των τοπικών δικαστηρίων ως των μόνων αρμόδιων οργάνων για την επίλυση των διαφορών μεταξύ των κατοίκων, περιγράφει τη διαδικασία και προσδιορίζει τη χρηματική ποινή για όποιον τυχόν αγνοήσει το δικαστήριο, ασκώντας λεκτική ή σωματική βία.²²

Ανεξάρτητα όμως από την απόφαση του «κριτηρίου», ένδειξη της θέσης των γυναικών στη μυκονιάτικη κοινωνία συνιστά η ίδια η καταφυγή της συζύγου σε αυτό, μια πρακτική η οποία έχει εντοπιστεί και σε τεκμήρια μουσουλμανικών ιεροδικείων.²³ Οπωσδήποτε πλήθος νοταριακών εγγράφων αποδεικνύουν την ενεργό παρουσία γυναικών σε ποικίλες δικαιοπραξίες (αγορές, πωλήσεις, δωρεές ανταλλαγές ακινήτων), στη σύνταξη διαθηκών, τη συμμετοχή σε προικοδοτήσεις τέκνων, την κτήση και διαχείριση των προικίων αγαθών.²⁴ Οι Μυκονιάτισες επίσης συχνά προσφεύγουν

21. Κουσαθανάς, *Παραμιλητά Α'*, σ. 17.

22. Την προσοχή των προεστών της Νάξου για την τιμωρία δράστη χειροδικίας εφιστά και ο δραγομάνος του στόλου Μιχαήλ Μάνος, το 1817, τονίζοντας ότι, αν δεν ικανοποιηθεί το θύμα, θα υπάρξει οργή του «πολυχρονίου εφένδη μας» και ο ένοχος θα τύχει αυστηρότερης τιμωρίας: Τουρτόγλου / Αρτεμιάδη, «Η συμβολή των Δραγομάνων», σ. 93-94.

23. Βλ. την ανάλυση του θέματος από την Leslie Peirce, *Morality tales. Law and gender in the ottoman court of Aintab*, Μπέρικλεϊ / Λος Άντζελες / Λονδίνο 2003, σ. 131-135, με αφορμή την καταφυγή μίας γυναίκας στο τοπικό ιεροδικείο, στα μέσα του 16ου αιώνα, για τη λήψη διαζυγίου. Βλ. ακόμη Suraiya Faroqhi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από τον Μεσαίωνα στις αρχές του 20ού αιώνα*, μετάφρ. Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, Αθήνα 2000, σ. 138-140· Eugenia Kermeli, «Marriage and Divorce of Christians and New Muslims in Early Modern Ottoman Empire: Crete 1645-1670», *Oriente Moderno* 93 (2013), σ. 542-545. Για την αμεροληψία στις κρίσεις των ιεροδικείων βλ. Ελένη Γκαρά, «Μεροληψία κατά την απονομή της δικαιοσύνης στα οθωμανικά ιεροδικεία», *Μνήμη Πηνελόπης Στάθη. Μελέτες ιστορίας και φιλολογίας*, Κ. Λάμπας / Αντ. Αναστασόπουλος / Ηλ. Κολοβός (επιμ.), Ηράκλειο 2010, σ. 39-54

24. Δημήτρης Δημητρόπουλος, *Η Μύκονος τον 17ο αιώνα. Γαιοκτητικές σχέσεις και οικονομικές συναλλαγές*, Αθήνα 1997, σ. 109-115· του ίδιου, «Οι χήρες στις νησιωτικές κοινωνίες του Αιγαίου των χρόνων της οθωμανικής κυριαρχίας», *Πρακτικά Συμποσίου: Μνήμη Εύης Ολυμπίου. Τοπικές κοινωνίες στο θαλάσσιο και ορεινό χώρο στα νότια Βαλκάνια, 18ος-19ος αι.*,

στα τοπικά δικαστήρια για διάφορα θέματα που άπτονται κυρίως του κληρονομικού και οικογενειακού εθιμικού δικαίου.²⁵ Η κατηγορία όμως εναντίον του συζύγου για σωματική κακοποίηση και η επακόλουθη ισοροπημένη δικαστική κρίση προσθέτει ένα περαιτέρω στοιχείο, ενδεικτικό μιας κοινωνικής συγκρότησης στο πλαίσιο της οποίας η γυναίκα βεβαίως δεν μετέχει ισότιμα με τον άνδρα στους τοπικούς θεσμούς αλλά δεν είναι και ολοκληρωτικά αποκλεισμένη από αυτούς.²⁶

Η οικονομική ανεξαρτησία της συζύγου επιβεβαιώνεται έμμεσα και στην πρόβλεψη επιβολής χρηματικής ποινής.²⁷ Η «κοντάνα» (ιταλ. *condanna*: τιμωρία), η οποία ισχυροποιεί την απόφαση, θα καταβληθεί στο ταμείο του βοεβόδα από όποιον από τους διαδίκους αποδειχθεί «σκανδαλοποιός και παρήκοος»: συνεπώς εμμέσως θεωρείται ότι η σύζυγος διαχειρίζεται μετρητά ή εκποιήσιμη ακίνητη περιουσία, προκειμένου να είναι σε θέση να καταβάλει το ενδεχόμενο πρόστιμο.²⁸ Το ύψος της χρηματικής ποινής στο συγκεκριμένο έγγραφο αφήνεται απροσδιόριστο, εντούτοις η

Κέρκυρα 2014, σ. 115-119. Μια σύνοψη της ευρύτερης βιβλιογραφίας για το ρόλο των γυναικών στις νησιωτικές κοινωνίες του Αιγαίου βλ. Eleftheria Zei, «Les femmes de l'Archipel, XVIIe-XVIIIe siècles: "Domination féminine", modèles et discours», *Études Roussillonaises* 25 (2013), σ. 157-162.

25. Στα διοικητικά κέντρα η προσφυγή γυναικών στα δικαστήρια ιδιαίτερα για θέματα γάμου μπορούσε να αφορά και τα οθωμανικά δικαστήρια, Sophia Laiou, «Christian women in an ottoman world: Interpersonal and family cases. Brought before the Sharia's Courts during the seventeenth and eighteenth centuries (Cases involving the Greek community)», στον τόμο *Women in the Ottoman Balkans. Gender, Culture and History*, Amila Buturovic / Irvin Cemil Schick (επιμ.), Λονδίνο 2007, σ. 247-260, ήταν όμως αποδεκτή και σε άλλες πρώιμες νεωτερικές κοινωνίες στην Ευρώπη (Peirce, *Morality tales*, σ. 152-154).

26. Peirce, *Morality tales*, σ. 151-154.

27. Η επιβολή χρηματικών ποινών ακόμη και για ποινικά αδικήματα προβλεπόταν στο μουσουλμανικό δίκαιο: Peirce, *Morality tales*, σ. 146-148. Μία ανάλυση της διάδοσης και λειτουργίας των προστίμων στο οθωμανικό ποινικό δικαιοσύστημα και στις αιτίες περιορισμού τους τον 17ο και 18ο αιώνα, βλ. Uriel Heyd, *Studies in old Ottoman criminal law*, Οξφόρδη 1973, σ. 277-299· M. M. Gosgel / B. Ergene / H. Etkes / T. J. Miceli, «Crime and Punishment in Ottoman Times: Corruption and Fines», *Journal of Interdisciplinary History* 43/3 (2013), ιδίως σ. 355-360, 368-370.

28. Μεν. Τουρτόγλου, *Περί της ποινικής δικαιοσύνης επί Τουρκοκρατίας και μετ' αυτήν μέχρι και του Καποδιστρίου*, Αθήνα-Κομοτηνή 1980, σ. 17-18.

ύπαρξη προστίμων για τους παραβάτες των αποφάσεων των κοινοτικών αρχών και των «τοπικών κριτηρίων» αποτελούσε τον κανόνα. Η πρόκριση της χρηματικής έναντι άλλων ποινών, νομίζω, σχετίζεται με τη λειτουργία και τα όρια επιβολής των κοινοτήτων. Καταρχήν υπάρχει μία διάσταση οικονομική: τα πρόστιμα ήταν ένας τρόπος προσπορισμού χρημάτων για τους οθωμανούς αξιωματούχους που σχετίζονταν με έναν τόπο (για παράδειγμα ο καπουδάν πασάς, ή ο βοεβόδας), ή ακόμη ενίσχυσης του ταμείου της κοινότητας ή ατομικώς των επιτρόπων της. Στην «ταρίφα» του 1647 προβλέπεται μάλιστα κατανομή των προστίμων μεταξύ του ταμείου της κοινότητας και των προσώπων που την διοικούν: «Ότι κοντάνες εθέλασι γένει να είναι τα τρίτα των γερόντων κι τα δίμερα της χώρας».²⁹

Από την άλλη πλευρά οι χρηματικές ποινές απηχούν και την αδυναμία της κοινότητας. Η χριστιανική κοινότητα αποτελούσε μόρφωμα αποδεκτό από την κεντρική διοίκηση, αλλά δεν εντασσόταν στην τυπική οθωμανική ιεραρχία: δεν διέθετε συνεπώς τη φαρέτρα ποινών που είχε εκείνη στο οπλοστάσιό της. Σε πρακτικά εκλογής επιτρόπων νησιών –όπως της Νάξου, της Μυκόνου, της Φολεγάνδρου, ή της Κιμώλου– συχνά αναφέρεται ότι τους αναγνωρίζεται το δικαίωμα «να παιδεύουν τους ατάκτους», ακόμη και να τους «χαψιώνουν και να τους ζερεμετίζουν» (δηλαδή να τους φυλακίζουν και να τους βάζουν πρόστιμο),³⁰ ή ακόμη να επιβάλλουν κάποιες σωματικές τιμωρίες (ραβδισμούς),³¹ ή να επικαλούνται θρησκευτικού χαρακτήρα επιτίμια –όπως ο αφορισμός– για τα οποία απαιτούνταν η σύμπραξη της ορθόδοξης εκκλησίας.³²

29. Ζερλέντης, *Σύστασις*, 19.

30. Βλ. Κούκου, *Οι κοινοτικοί*, σ. 17-18, 57-59· Τουρτόγλου, *Περί της ποινικής δικαιοσύνης*, σ. 6-7, 29-30, 35, όπου και δημοσιεύονται και σχετικά έγγραφα. Βλ. επίσης Ανδρέας Δρακάκης, *Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας*, τ. 1, Ερμούπολη 1948, σ. 206.

31. Βλ. για παράδειγμα δικαστική απόφαση των προκρίτων της Σύρου που χρονολογείται στα 1809, με την οποία προβλέπεται για τους παραβάτες πρόστιμο 100 γροσίων και 50 ραβδισμοί: Δημ. Σιάτρας, *Ελληνικά κοινοτικά δικαστήρια κατά την Τουρκοκρατία*, Βόλος 1997, σ. 144-145 και 199.

32. Για τη χρήση της απειλής αφορισμού ως εργαλείου για την επίτευξη διαφόρων σκοπών βλ. Παν. Μιχαηλάρης, *Αφορισμός. Η προσαρμογή μιας ποινής στις αναγκαιότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1997, σ. 167-194. Δύο έγγραφα ανάλογου περιεχομένου από τον χώρο των Κυκλάδων βλ. Νικ. Βέης, «Ο Κώδιξ της Ορθοδόξου Εκκλησίας Άνδρου και Σύρου», *Vizantijskij Vremennik* 20 (1913), σ. 239-240· Δημ. Πασχάλης, *Η Άνδρος ήτοι ιστορία*

Η παρουσία μαρτύρων ήταν συνήθης πρακτική· εδώ απουσιάζουν λόγω της εξέλιξης της δίκης που κατέληξε σε συμβιβασμό.³³ Η τυπική επικύρωση της γνησιότητας του εγγράφου γίνεται με την «τύπωση της βούλας», την εναπόθεση δηλαδή της σφραγίδας, του βοεβόδα και τις ιδιόγραφες υπογραφές των χριστιανών προεστών-κριτών, στοιχεία απαραίτητα για την εγκυρότητα του εγγράφου. Η απόκλιση αυτή στον τρόπο που δηλώνονται οι κριτές σηματοδοτεί ενδεχομένως και τους διαφορετικούς τους ρόλους. Η σφραγίδα του οθωμανού αξιωματούχου επισημαίνει τη θεσμική θέση του κατόχου της, ο οποίος εκπροσωπεί την οθωμανική διοίκηση. Οι υπογραφές των χριστιανών προκρίτων εξαντλούνται στην επιβεβαίωση της αυτοπρόσωπης παρουσίας τους, συνιστούν ένα προσωπικό σημάδι πάνω στο χαρτί, γι' αυτό άλλωστε σε περίπτωση ανάγκης, θα μπορούσε, για όσους είναι αγράμματοι, να αντικατασταθεί και από έναν απλό ιδιόχειρο σταυρό. Η απουσία σφραγίδας και υπογραφών στο συγκεκριμένο έγγραφο υποδεικνύει κατά τη γνώμη μου διά της πλαγίας οδού ότι πρόκειται για γνήσιο αντίγραφο, αφού σε αντίθετη περίπτωση δεν θα υπήρχε λόγος αναφοράς στα στοιχεία αυτά.

Τελικά στην περίπτωση αυτή, η κοινότητα παρεμβαίνοντας στις οικογενειακές σχέσεις και απαλύνοντας τις αιχμές στις ατομικές συμπεριφορές πέτυχε τον «ταιριασμό» των συζύγων. Τι θα συνέβαινε όμως αν αποτύγχανε; Εντύπωση προξενεί το γεγονός ότι η συμβίωση, ο γάμος εν προκειμένω, δεν αντιμετωπίζεται με θρησκευτικούς αλλά μόνον με κοινωνικούς όρους. Αυτό επισφραγίζεται από την απουσία εκπροσώπων της εκκλησίας, των τοπικών ιερέων. Στο σωζόμενο έγγραφο δεν αναφέρονται τα ονόματα όσων μετείχαν στην κρίση και μεσολάβησαν στον «ταιριασμό». Ακόμη όμως και αν υπήρξαν ανάμεσά τους και κάποιοι τοπικοί ιερείς, αυτοί λειτούργησαν ως εκπρόσωποι του Κοινού και όχι της εκκλησίας, αφού μόνο η κοσμική τους ιδιότητα μνημονεύεται στο έγγραφο. Είναι κατά τη γνώμη μου άξιο επισήμανσης ότι στη Μύκονο στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, ο γάμος δεν αντιμετωπίζεται ως πράξη θρησκευτικού χαρακτήρα αλλά ως επιλογή κοινωνικής συμβίωσης. Ενδεχομένως, αν η μεσολάβηση της κοινότητας δεν είχε θετική κατάληξη και δεν επιτυγχανόταν ο «ταιριασμός», η «ιερότητα»

της νήσου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς, τ. 1, Αθήνα 1925 (φωτοανατύπωση Αθήνα 1995), σ. 146.

33. Τουρτόγλου, *Περί της ποινικής δικαιοσύνης*, σ. 18-20· Kermeli, «The right to choose», σ. 194-195.

του γάμου θα επέστρεφε, αφού η λύση του, το διαζύγιο, ήταν μία θρησκευτική πράξη που απαιτούσε συναίνεση της ορθόδοξης εκκλησίας, αν και τα ιεροδικεία εξέδιδαν και εκείνα αποφάσεις διαζυγίων χριστιανών, παρά τη σφοδρή αντίθεση της εκκλησίας.³⁴ Η κοσμική εξουσία –κυρίως με τη μορφή της κοινοτικής αρχής αφού στη δική της συνδρομή κατέφυγε και ο βοεβόδας– κινήθηκε στην κατεύθυνση της διατήρησης της οικογενειακής συνοχής, ιδιαίτερα μάλιστα αφού η οικογένεια αποτελεί δομικό συστατικό και της λειτουργίας της κοινότητας.³⁵ Η ανακατανομή άλλωστε και ο προσδιορισμός των φόρων, που αποτελούν το θεμελιώδες έργο των κοινοτήτων, υπολογίζεται ακριβώς με βάση την οικογενειακή μερίδα, ενώ επίσης και η συμμετοχή στις κοινοτικές λειτουργίες πραγματοποιείται μέσω αρρένων προκρίτων που λειτουργούν ως εκπρόσωποι οικογενειών.

Στιγμή δεύτερη. Η αγορά

Προς την Καγκελλαριάν και προεστούς και όλον το Κοινόν της νήσου Μυκόνου το χαίρειν.

+ Πολλάκις προσεκλάφθητε και τώρα πάλιν μου αναφέρθη από τους συντύχους και εκ μέρους σας διά τα ξένα κρασιά οπού φέρουν επάνω εις τον τόπον και πουλούν, από τα οποία ακολουθεί εις όλους σας κοινώς μεγαλωτάτη ζημία μην ημπορούντες να πωλήσετε του τόπου τα κρασιά οπού αυτά είναι η

34. Γκίνης, «Οι λόγοι διαζυγίου», σ. 242-245· Rossitsa Gradeva, «Orthodox Christians in the kadi courts: The practice of the Sofia Sheriat Court, seventeenth century», *Islamic Law and Society* 4/1 (1997), σ. 60-62· Anastasopoulos, «Non-muslims and ottoman justice(s?)», σ. 288· Kermeli, «Marriage and Divorce», σ. 527-532· Seyyed Mohammad Tagi Shariat-Panahi, *Όψεις της κοινωνίας της Θεσσαλονίκης στην ευρύτερη περίοδο της ρωσο-οθωμανικής σύγκρουσης 1768-1774: με βάση τις οθωμανικές πηγές*, δακτ. διδακτορική διατριβή, ΕΚΠΑ, Αθήνα 2010, σ. 219-223. Βλ. παράδειγμα διαζυγίου που χορηγείται από επίσκοπο ενώ έχει προηγηθεί ιεροδικαστική απόφαση με αιτία «το αδύνατον της συνοικήσεως»· Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη / Αρναούτογλου / Χατζάκης, *Περίγραμμα ιστορίας*, σ. 415-416.

35. Προσπάθειες συμφιλίωσης των ανδρόγυνων, με νουθεσίες και υποδείξεις έκαναν και οι αρχιερείς στους οποίους έφθαναν αιτήματα διαζυγίων· Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, «Το διαζύγιο στην περιοχή των Τρικάλων τον 17ο και 18ο αιώνα», *Τρικαλινά* 8 (1988), σ. 150· Βασιλική Διάφα, «Το διαζύγιο στην Κοζάνη κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1745-1856)», *Η Κοζάνη και η περιοχή της. Ιστορία - Πολιτισμός*, Κοζάνη 1997, σ. 103-104, 109· Μητουλάκης, «Το διαζύγιο», σ. 98.

μόνη και κυρία ιντράδα [: εισόδημα, σοδειά] του νησιού, και η βοήθεια εις τα άλλα άφευκτα και αναγκαία δοσίματα και έξοδά σας. Αυτό βέβαια και εγώ το εστοχάστηκα ότι ούτως είναι έπεται όμως μεγαλωτάτη δυσκολία διά να εμποδιστούν με τελειότητα τα τέτοια κρασιά όπου από άλλους ξένους τόπους φέρνουν επειδή και κατά το παρόν ευρίσκεται ο ρούσικος κραταιός στόλος εδώ, και έχει χρείαν και διά αυτήν την προβετζίονε [: πρόβλεψη] να ευρίσκεται πλουσιοπαρόχως εις κάθε αναζήτησίν του. Δεν ημπορώ όμως και πάλιν να σας αφήσω και περί τούτου τόσον παραπονεμένους και πάντη απαρηγορήτους, όθεν και ιδού διά του παρόντος διορίζω ότι οπόταν έλθουν καΐκια φορτωμένα με κρασία από άλλους τόπους να έχουν άδειαν να τα εβγάζουν έξω εις τα μαγαζία, πλην να μην πουλούνται λεανικώς ως και τα εντόπια, αλλά οπόταν έλθουν και ένα ή δύο ή και περισσότερα από τα βασιλικά καράβια της φλότας [: στόλος] και ζητήσουν να αγοράσουν κρασία να ημπορούν να δίδουν και εκείνοι από τα ξένα κρασία όσον ήθελαν θελήσουν από αυτά να αγοράσουν μέσα εις τα αυτά καράβια. Προς τούτοις και τούτο απαραλλάκτως να φυλάττεται, ήγουν να μην ημπορούν μήτε τα εργαστήρια να παίρνουν από αυτά τα ξένα κρασία να πωλούν λεανικώς εν όσω ευρίσκονται εντόπια. Αυτή είναι η εύλογος βοήθεια οπού κατά το παρόν σας κάνω περί του κρασιού, ωσάν οπού αποβλέπει και εις το όφελός το /² edikón σας και εις την βοήθειαν της φλότας.

Η μεγάλη και ακατάπαυστος φροντίδα μου και έννοια διά την κοινήν ωφέλειαν της πτωχολογίας με εβίασεν εχθές να φέρω έμπροσθέν μου τα ζύγια [: μικρές ζυγαριές] όλων των εργαστηρίων διά να τα εξισταθμίσω αν είναι σωστά και δίκαια καθώς πωλούν. Και αυτά εξετάζοντάς τα και παραβάλλοντάς τα ήύρα πολλών να είναι έξω από το σωστόν βάρος και πέζο [: βάρος]. Το οποίον και ευθύς δεν έλειψα από το να βουλώσω [: σφραγίζω, κλείνω] τα εργαστήριά των, και έπειτα να στοχαστώ και άλλην πρέπουσαν παιδείαν των εις την τοιαύτην αυτών τολμηροτάτην αδικίαν. Εστοχάστην λοιπόν τους τέτοιους όπου μήτε τον Θεόν εφοβήθησαν μήτε τους ανθρώπους εντράπησαν να μην τους καταισχύνω αλλέως, παρά διά του παρόντος μου να σας τους παρρησιάσω και να τους θεατρίσω [: εκθέσω σε δημόσια θέα, γελοιοποιήσω] αναφέροντάς τους κατ' όνομα διά να τους εξεύρετε και να τους μάθετε πως από πολύν καιρόν σας αδικούσαν. Είναι λοιπόν αυτοί οι κάτωθεν.

[α' στήλη:]

» πρώτος ο Γίουργος

» ο Δημήτρης Μπαστιανάκης

- » ο Αθανάσης Μωραΐτης
- » ο Σταματελάκης
- » ο Γεώργιος Κρητικός
- » ο Σύρλης
- » ο Γιαλής
- » ο Χατζή Μαθιός
- » ο Γιάννης ανεψιός του Χατζή Πέτρου
- » ο Γεωργάκης γαμβρός της Γιακουμίνας

[β' στήλη:]

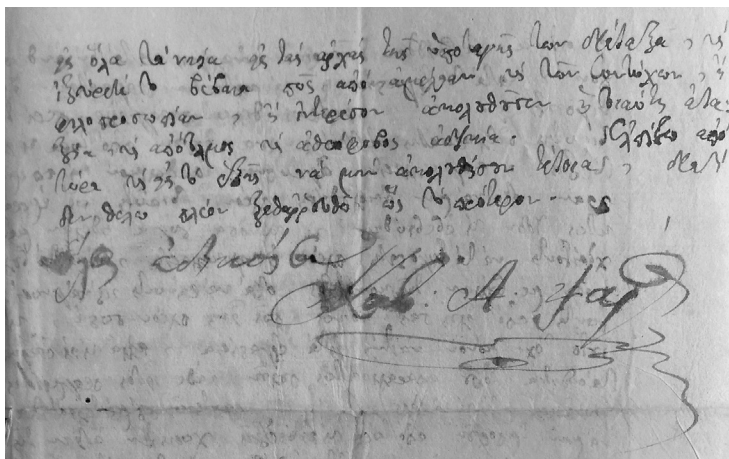
- » ο Μανόλης της Τρανής
- » ο Γιάννης Κυνήγαρος
- » ο Μιχαλάκης του Μαλαπέρου
- » ο μαστρο Γιακουμής
- » ο Κωσταντής οπού είναι στου Διάκου το μαγαζί
- » ο Μαρκάκης του Ντεσούδα
- » ο Κοκόλης
- » του Ντομένεγου ο υιός
- » ο Πέρος του Φραγκιά

Ιδού οπού σας τους εφανέρωσα κατ' όνομα, ανκαλά [: αν και] και με αυτό μόνον δεν θέλουν μείνει αλλά θέλω τους κάμει να δώσουν /³ και κοντάνα [: πρόστιμο] διά βοήθειαν του κοινού, αναλόγως κατά τον άνθρωπον, κατά το εργαστήρι και κατά την πραγμάτειαν οπού νεγοτζιάρει [: εμπορεύεται]. Σφοδρώς θέλω παραγγείλει περί της τοιαύτης βδελυρωτάτης αδικίας να έχουν από τώρα και εις το εξής η καγκελαρία άγρυπνον οφθαλμόν και επιμέλειαν διά να μην ακολουθήσει πλέον τοιαύτη ως εμπράκτως είδον και εβεβαιώθην. Και όσα ζύγια ήθελαν μεταχειρίζονται να τα ζυγοστατεί πλέον η καγκελαρία, και να τους τα βουλώσει με βούλαν [: σφραγίσει με σφραγίδα] της κοινότητος διά να φαίνονται και να γνωρίζονται από όλους σας κοινώς πως είναι πλέον σωστά και τούτο όχι μόνον να γίνει εις τα εργαστήρια αλλά και εις εκείνα τα οσπήτια οπού απαράλλάκτως πουλούν κάθε είδος πραγματείας, γυναίκες ή και άνδρες, παντελώς και με τελειότητα να μην ημπορούν από τώρα και εις το εξής χωρίς την άδειαν της καγκελαρίας να πουλούν εις τα οσπήτια ως το πρότερον με τόσην αταξίαν, αλλά να εξετάζονται και να βουλλώνονται και εκείνων τα ζύγια και μέτρα απαράλλάκτως και με την ομοίαν βούλαν. Όποιος δε τόσον από τα εργαστήρια, όσον καθώς είπον και

από τα οσπίτια τολμήσει να πουλήσει χωρίς την άνωθεν ρέγουλαν [: κανόνας, τάξη] οπού εδιόρισα, εξάπαντος δεν θέλει αποφύγει τόσον άνδρας, όσον γυναίκα βαρυτάτην κοντάνα και σκληράν παιδείαν από λόγου μου χωρίς σπλάχνος και χατίρι. Και κατεξοχήν και τους συντύχους όταν μάθω πως εφέρθησαν εις αυτήν την δικαιοτάτην τάξιν με φιλοπροσωπίαν ωσάν οπού άνωθεν και εξ αρχής ξεχωριστόν ορισμόν είχα αφήσει και περί τούτου, και δεν ηξεύρω την αιτίαν πως παρέβλεπον έως τώρα την τέτοιαν διαταγήν μου οπού παρομοίως /⁴ εις όλα τα νησιά εις τας αρχάς της υποταγής των διέταξα, και ηξεύρετέ το βέβαια πως από αμέλειαν και των συντύχων ή φιλοπροσωπίαν ή ιντερέσσον [: συμφέρον] ακολουθούσεν η τοιαύτην αταξία και απότολμος και αθεόφοβος αδικία. Ελπίζω από τώρα και εις το εξής να μην ακολουθήσουν τέτοια διατί δεν θέλω πλέον ξεθαρρευτώ ως το πρότερον.

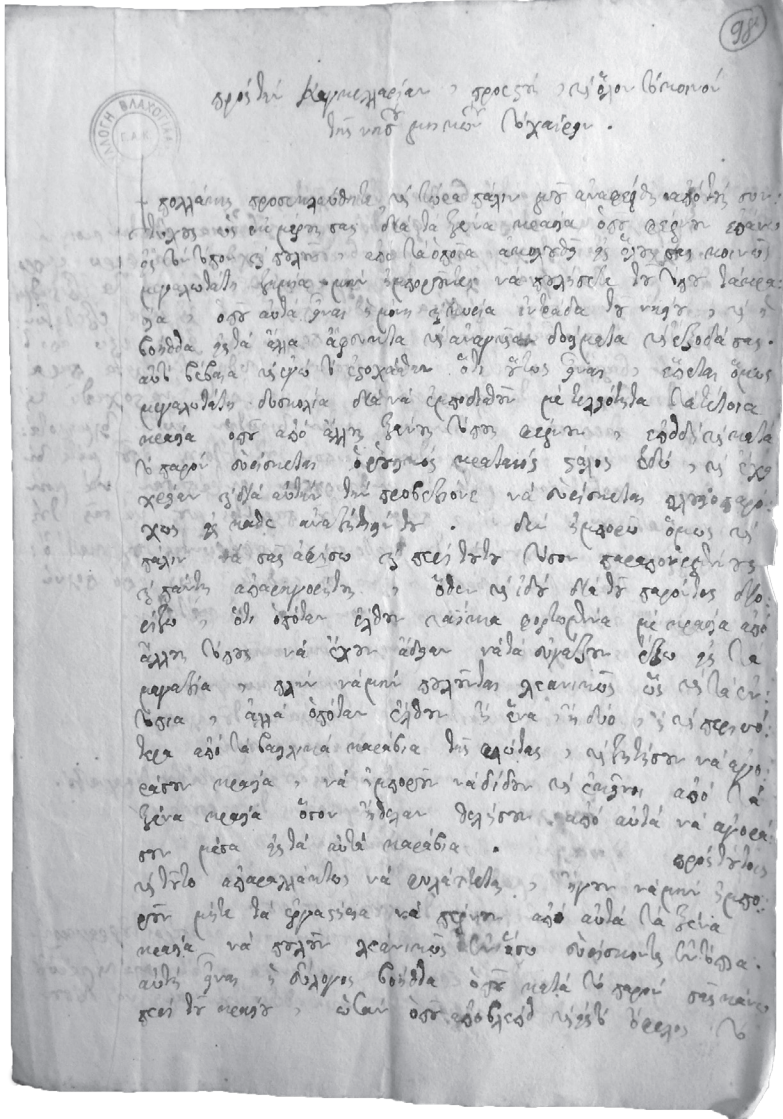
Όλος ειδικός σας

Καβ[αλιέρ] Α. Ψαρός³⁶

Η υπογραφή του Αντώνιου Ψαρού στο τέλος του εγγράφου (ΓΑΚ, Συλλογή Γ. Βλαχογιάννη, Γ', φ. 65, έγγρ. 98, δ' σελίδα).

36. ΓΑΚ, Συλλογή Γ. Βλαχογιάννη, Γ', φ. 65, έγγρ. 98.

Η αρχή του εγγράφου που εξέδωσε ο Αντώνιος Ψαρός (ΓΑΚ, Συλλογή Γ. Βλαχογιάννη, Γ', φ. 65, έγγρ. 98, α' σελίδα).

Το τετρασέλιδο αυτό έγγραφο είναι αχρονολόγητο, συντάχθηκε όμως την περίοδο 1769-1774, όταν τα νησιά των Κυκλάδων βρέθηκαν υπό ρωσική κυριαρχία. Μετά την αποτυχία της εξέγερσης των Ορλωφικών στην Πελοπόννησο, η κυριαρχία των Ρώσων περιορίστηκε στις Κυκλάδες και επικουρικά σε μερικά γειτονικά νησιά του Αιγαίου (Αστυπάλαια, Σκύρος, Ψαρά). Εκεί λειτούργησε διττά. Αφενός οριοθέτησε -εν μέρει και απέκοψε- τις Κυκλάδες από τις υπόλοιπες περιοχές που παρέμειναν στην οθωμανική κυριαρχία, ενώ μετέφερε πιο μακριά και την εστία από την οποία εκπορευόταν η εξουσία -από την Κωνσταντινούπολη στην Πετρούπολη. Ταυτόχρονα όμως ενίσχυσε την τοπική κυκλαδική ταυτότητα. Τα Κυκλαδονήσια αποτελούσαν πλέον μία νησιωτική ενότητα, με δική τους πρωτεύουσα, την έδρα της ρωσικής διοίκησης στη Νάουσα της Πάρου, που βρίσκεται μάλιστα στο κέντρο του νοητού κύκλου που σχηματίζει το κυκλαδικό σύμπλεγμα. Οι Ρώσοι επιχείρησαν να δημιουργήσουν στις Κυκλάδες ένα θεσμικό μόρφωμα, που δεν πρόλαβε να ολοκληρωθεί. Αναγνώρισαν την ύπαρξη των νησιωτικών κοινοτήτων ως οργάνων έκφρασης τοπικής διακυβέρνησης και εκπροσώπησης των κατοίκων, αλλά και μεταβίβασης των δικών τους αξιώσεων. Επιχείρησαν έναν συνδυασμό των παραδοσιακά ισχυρόντων της οθωμανικής περιόδου με τις δικές τους επιλογές.

Ο συντάκτης του εγγράφου Αντώνιος Ψαρός ήταν Μυκονιάτης, πλοιοκτήτης και καπετάνιος εμπορικών πλοίων, που μετά την έναρξη του ρωσοτουρκικού πολέμου εργάστηκε στον ρωσικό στόλο και διορίστηκε επιμελητής των Κυκλάδων, επειδή ως ντόπιος γνώριζε τη γλώσσα και τις συνήθειες των ανθρώπων και διατηρούσε επαφές με τους κατοίκους.³⁷ Ανέλαβε τα καθήκοντα αυτά με έγγραφο του ναυάρχου Σπυριδώνη στις 15 Ιανουαρίου 1771.³⁸ Δεδομένου ότι απουσίασε από τις Κυκλάδες από τον Απρίλιο έως τον Αύγουστο του 1772, πιθανολογείται ότι το έγγραφο συντάχθηκε μετά την επιστροφή του, στα τέλη της χρονιάς αυτής ή στις αρχές του 1773, αφού το ύφος και ο τρόπος που απευθύνεται στους Μυκονιάτες δείχνει ότι έχει ήδη μεσολαβήσει ένα διάστημα παρουσίας του στα πράγματα του τόπου.³⁹

37. Για τον Αντώνιο Ψαρό βλ. Νικολέτα Καλαμαρά-Ελευθερίου, *Μυκονιάτικα έγγραφα της Ρωσοκρατίας στις Κυκλάδες 1770-1774*, [Αθήνα] 2017, σ. 13-14.

38. Κ. Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, Αθήνα 1869 (φωτ. ανατύπωση Αθήνα 1990), σ. 518-519.

39. Σύμφωνα με έγγραφο του Παύλου Νεστερώφ προς τους Μυκονιάτες, με ημερομηνία 1 Αυγούστου 1772, ο Α. Ψαρός «μίσηψε» τον Απρίλιο του 1772 και τώρα πάλι, με την επιστροφή του, επανακάμπει στις αρμοδιότητές του (ΓΑΚ, Συλλογή Γ. Βλαχογιάννη Γ', φ. 65, έγγρ. 89).

Θα επιχειρήσουμε μία σύνοψη του περιεχομένου του. Ο Αντ. Ψαρός επισημαίνει ότι επανειλημμένα οι Μυκονιάτες έχουν διαμαρτυρηθεί γιατί έρχονται ξένα κρασιά στο νησί με αποτέλεσμα να μην μπορούν να πωλήσουν τα δικά τους, που αποτελούν τη βασική πηγή εισοδήματος και αναγκαίο συμπλήρωμα για όλα τα «δοσίματά» τους. Υποστηρίζει ότι στοχάστηκε πάνω στο θέμα, αλλά στην παρούσα συγκυρία είναι πολύ δύσκολο να απαγορευτεί η πώληση εισαγόμενων κρασιών, καθώς βρίσκεται εκεί ο ρωσικός στόλος που έχει μεγάλη ανάγκη από κρασί. Επειδή όμως δεν θέλει να έχουν παράπονα οι Μυκονιάτες λαμβάνει ένα ενδιάμεσο, προστατευτικό για την ντόπια οινοπαραγωγή, μέτρο. Επιτρέπεται η εισαγωγή κρασιών στο νησί, αλλά απαγορεύεται η ελεύθερη διάθεσή τους στο κοινό· περιορίζεται μόνο σε όσα πλοία του ρωσικού στόλου καταπλεύσουν στη Μύκονο. Τα εργαστήρια και τα καταστήματα δεν επιτρέπεται να αγοράζουν και να εμπορεύονται εισαγόμενα κρασιά, όσο υπάρχει διαθέσιμο απόθεμα της τοπικής παραγωγής. Ο ίδιος θεωρεί ότι το ισορροπημένο αυτό μέτρο είναι προς όφελος και των ντόπιων και του ρωσικού στόλου.

Ακολούθως, ο Αντ. Ψαρός υπεισέρχεται σε ένα θέμα διαφορετικό, που αφορά όμως και πάλι τη λειτουργία της τοπικής αγοράς προϊόντων. Υποστηρίζει λοιπόν ότι η ακατάπαυστη φροντίδα του για την «πτωχολογία» τον οδήγησε να ζητήσει να του προσκομίσουν όλα τα μέτρα και τα σταθμά των που χρησιμοποιούνται στα τοπικά εργαστήρια. Ο έλεγχος απέδειξε ότι πολλά από αυτά ήταν εσφαλμένα και δεν απέδιδαν σωστά το βάρος ή τη χωρητικότητα. Όπως υποστηρίζει, αρχικά σκέφτηκε να σφραγίσει τα εργαστήρια των παραβατών, μετά επικράτησε όμως μία δεύτερη σκέψη να «θεατρίσει», να κοινοποιήσει δηλαδή τα ονόματα όσων «μήτε τον θεόν εφοβήθησαν μήτε τους ανθρώπους εντράπησαν», κλέβοντας και αδικώντας τους συμπατριώτες τους. Ανακοινώνει λοιπόν τα ονόματα 19 ενόχων και επιβάλλει και πρόστιμο ανάλογο του είδους του εμπορίου που ασκεί ο καθένας. Παράλληλα διατάζει την καγκελαρία της κοινότητας να επιβλέπει αυστηρά ώστε να μην επαναληφθεί αυτή η πράξη που την θεωρεί «βδελυρότατη» και απαιτεί ο έλεγχος να επεκταθεί και στα σπίτια που πωλούν κάθε είδουςπραμάτειες. Για τις κατ' οίκον πωλήσεις επισημαίνει ότι πρέπει να διενεργούνται με ζύγια που έχουν ελεγχθεί και σφραγιστεί από την καγκελαρία. Οι τυχόν παραβάτες –άνδρες και γυναίκες– θα λάβουν σκληρή, ανελέητη τιμωρία. Τέλος, επισημαίνει τις ευθύνες των επικεφαλής

της κοινότητας, των «σιντίχων» όπως καλούνταν στα χρόνια της ρωσικής κυριαρχίας, διότι εξαιτίας αμέλειας, ιδιοτέλειας ή προσωπικού κέρδους συνέβη «η τοιαύτη αταξία και απότολμος και αθεόφοβος αδικία».

Η εντολή του Α. Ψαρού –χάρη και στην παραστατική του αφήγηση– αναδεικνύει όψεις της εμπλοκής της κοινότητας στις λειτουργίες της τοπικής αγοράς, έστω και αν ο ρόλος αυτός στην προκειμένη περίπτωση καταδεικνύεται εν μέρει μέσω του στιγματισμού της ολιγωρίας που επέδειξαν οι κοινοτικοί άρχοντες. Οι τελευταίοι είχαν καταρχήν ζητήσει να απαγορευτεί η ελεύθερη διάθεση του εισαγόμενου κρασιού για να προστατευτεί η επιτόπια παραγωγή. Πράγματι, ενδείξεις από τεκμήρια της εποχής δείχνουν ότι η παραγωγή κρασιού στη Μύκονο ήταν σημαντική. Στις αρχές του 18ου αιώνα, σύμφωνα με φορολογικό κατάστιχο της εποχής, το 23% των φορολογήσιμων αγαθών αποτελούνταν από αμπελοκαλλιέργειες· επίσης φυτεμένα με αμπέλια ίσως ήταν πολλά από τα κτήματα που χαρακτηρίζονται «κλείσματα» (27,5%) και «φυτείες» (4,5%), στοιχείο που ανεβάζει την αμπελοκαλλιέργεια στο ήμισυ περίπου των γαιών.⁴⁰ Σύμφωνα με περιηγητές που επισκέφτηκαν τη Μύκονο, όπως ο Μπ. Ράντολφ (B. Randolph), ο Ρ. Σοζέ (P. Sauger), ο Τζ. Γουίλερ (G. Wheler), ο Τζ. Γκάλαντ (J. Galland), ο Ρ. Πόκοκ (R. Rockocke) και άλλοι, το νησί ήταν αμπελόφυτο.⁴¹ Ο προσεκτικός παρατηρητής των Κυκλάδων, βοτανολόγος Ζ. Π. Ντε Τουρνεφόρ (J. P. De Tournefort), στις αρχές του 18ου αιώνα εκτιμά την ετήσια οινοπαραγωγή σε 25.000-30.000 βαρέλες (χωρητικότητας 50 οκάδων η μία).⁴² Η αμπελοκαλλιέργεια ήταν εκτεταμένη και στο β' μισό του 18ου αιώνα. Μία ένδειξη παρέχουν οι πωλήσεις ακινήτων. Είναι ενδεικτικό ότι η εξέταση ενός δείγματος 120 πράξεων αγοραπωλησιών

40. Δημητρόπουλος, *Η Μύκονος*, σ. 146-147. Τα στοιχεία προέρχονται από φορολογικό κατάστιχο που χρονολογείται στα τέλη του 17ου ή στις αρχές του 18ου αιώνα (ΓΑΚ, Συλλογή Μυκόνου Κ60, χφ. 132), μια επεξεργασμένη μορφή του οποίου έχει αναρτηθεί στον ιστότοπο του ΙΙΕ/ΕΙΕ «Αρχειοθήκη Κυκλάδων» <http://cyclades.eie.gr/psifiaki-archiothiki/forologika-katasticha/forologiko-katasticho-mikonou-teli-17ou-arches-18ou-e/>.

41. Δημητρόπουλος, *Η Μύκονος*, σ. 147.

42. Joseph Pitton de Tournefort, *Relation d' un voyage fait au Levant ordre de Roi*, τ. 1, Άμστερνταμ 1718, σ. 106 (και σε ελλην. μετάφραση: *Ταξίδι στην Κρήτη και τις νήσους του Αρχιπελάγους*, μετάφρ. Μάκης και Μυρτώ Απέργη, Ηράκλειο 2003, σ. 308).

που χρονολογούνται αμέσως μετά το τέλος της κυριαρχίας των Ρώσων, το 1778–1779, έδειξε ότι το 29,3% των κτημάτων που μεταβιβάστηκαν χαρακτηρίζονταν αμπέλια και μάλιστα στο 16,3% αναφέρεται επίσης η ύπαρξη πατητηριού.⁴³ Ήδη όμως φαίνεται ότι είχε αρχίσει σταδιακά η εγκατάλειψη της αμπελοκαλλιέργειας. Στα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα η παραγωγή είχε περιοριστεί στις 100.000 με 150.000 οκάδες,⁴⁴ εκτίμηση από την οποία δεν αποκλίνει πολύ και ο (Γ. Μ. Ληκ) που κάνει λόγο για παραγωγή στις καλές χρονιές 5.000 βαρελών κρασιού, από τις οποίες εξάγονται οι 1.000.⁴⁵

Το κρασί επομένως συνιστούσε βασική πηγή εισοδήματος για τη Μύκονο. Δεν είναι ακριβής όμως η αναφορά του Α. Ψαρού ότι αποτελούσε τη «μόνη και κύρια ιντράδα» του τόπου. Φορολογικά τεκμήρια της εποχής δίνουν μια εικόνα διαφορετική. Έτσι στα 1754 η κατανομή των εισοδημάτων της κοινότητας ήταν η ακόλουθη: 20% κεφαλικός φόρος, 41% φόροι επί της αγροτοκτηνοτροφικής παραγωγής δηλαδή χαράτσι της γης και χαράτσι στα πρόβατα (40% και 1% αντιστοίχως), 5,5% τελωνειακοί δασμοί («κουμέρκι»), και 29% «τάνσα» (φόρος που αφορούσε κυρίως την ακίνητη περιουσία και αποτελούσε έναν μηχανισμό ανακατανομής των φορολογικών βαρών από την κοινότητα).⁴⁶ Το κρασί όμως ήταν ένα προϊόν εμπορεύσιμο και εξαγωγίμο, του οποίου μάλιστα η ζήτηση αυξήθηκε κατακόρυφα με την έλευση στην περιοχή του ρωσικού στόλου, επειδή οι ναύτες του κατανάλωναν μεγάλες ποσότητες. Η ζήτηση αποδεικνύεται και από τεκμήρια της εποχής, σύμφωνα με τα οποία οι Ρώσοι απαιτούσαν από τα νησιά και ιδίως από τη Μύκονο, που βρίσκεται πολύ κοντά στην Πάρο, δύο κυρίως αγαθά: κρασί και ψωμί (με τη μορφή παξιμαδιών), προϊόντα για τα οποία υπάρχουν συνεχείς παραγγελίες.

Η κατακόρυφη αύξηση της ζήτησης για τα δύο αυτά τρόφιμα οφειλόταν στον πολλαπλασιασμό του πληθυσμού, με την προσθήκη 10.000–12.000

43. Δημητρόπουλος, *Η Μύκονος*, 147. Τα έγγραφα έχουν δημοσιευτεί από τον Πετρόπουλο, «Νοταριακά πράξεις Μυκόνου», σ. 987-1042.

44. Sevasti Lazari, *Economies et Sociétés des îles de la mer Egée pendant l'occupation ottomane. Le cas de Myconos*, δακτυλ. διδακτορική διατριβή, Paris I, Παρίσι 1989, σ. 326, 332.

45. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 3, Λονδίνο 1835, σ. 105. Ο Leake πέρασε από τη Μύκονο τον Οκτώβριο του 1806.

46. Σεβαστή Λάζαρη, «Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου. Εξέλιξη και κατανομή των φόρων, τέλη 17ου - αρχές 19ου αιώνα», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 14 (1993), σ. 128-129.

περίπου ανδρών που υπηρετούσαν στο ρωσικό στόλο και άλλων 5.000 ενόπλων, Ελλήνων και Αλβανών μισθοφόρων που στρατοπέδευαν στην Πάρο.⁴⁷ Η πληθυσμιακή αυτή μεταβολή προκάλεσε μια έντονη, απότομη αλλαγή στην καθημερινότητα των κατοίκων και στην τοπική οικονομία που εκούσα-άκουσα στράφηκε στην παραγωγή και στην εισαγωγή τροφίμων και άλλων προϊόντων αναγκαίων για το ρωσικό στρατό. Ταυτόχρονα, η ισχυρή μεταβολή στη συνήθη ζήτηση επέφερε αύξηση στην τιμή κάποιων αγαθών ή ελλείψεις σε άλλα, που συνοδεύτηκαν με αστάθεια ή μεγάλη άνοδο στις τιμές. Η ρωσική διοίκηση προσπάθησε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα με καθορισμό των τιμών διάθεσης των τροφίμων, με αυστηρές απαγορεύσεις στις εξαγωγές και ανεξέλεγκτες εισαγωγές, στοιχεία που δημιουργούσαν νέα δεδομένα, ανέτρεπαν την παραδοσιακή λειτουργία της τοπικής αγοράς και απαιτούσαν τη ρυθμιστική και αστυνομική δυναμική παρέμβαση των κοινοτήτων. Οι πρακτικές αυτές ήταν συνήθεις και εφαρμόζονταν από την οθωμανική διοίκηση μέσω της πρακτικής της διατίμησης,⁴⁸ ιδιαίτερα σε ορισμένα επιλεγμένα προϊόντα που κρίνονταν απαραίτητα για την τροφοδοσία της Κωνσταντινούπολης («ιστηράς» για το σιτάρι, «τζελέπικο» για τα πρόβατα), αλλά και εκτάκτως, όταν το επέβαλαν οι έκτακτες –πολεμικές κατά κύριο λόγο– συνθήκες.⁴⁹

47. Για τα αριθμητικά αυτά δεδομένα βλ. Κλων Στέφανος, «Ανέκδοτα έγγραφα προς τους κατοίκους των Κυκλάδων αποσταλμένα επί της κατοχής αυτών υπό των Ρώσων», *Αθήναιον* 6 (1877), σ. 210-211· Π. Κοντογιάννης, *Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1768-1774)*, Αθήνα 1903 (φωτομηχανική ανατύπωση Αθήνα 1989), σ. 229-230.

48. Αντ. Αναστασόπουλος, «Μορφές κοινωνικής αρωγής και πρόνοιας στο Ισλάμ με σημείο αναφοράς την Οθωμανική Αυτοκρατορία», στον τόμο *Ιστορία κοινωνικής πολιτικής*, Κ. Δικαίος (επιμ.), Αθήνα 2010, σ. 147.

49. Από τη σχετική βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά: Τ. Γόραν, «The State Role in the Grain Supply of Istanbul: The Grain Administration, 1793-1839», *International Journal of Turkish Studies* 3/1 (1984-1985), σ. 27-41· Antony Greenwood, «Meat provisioning and Ottoman economic administration», *Essays in Honour of Aptullah Kuran*, C. Kafescioglu, L. Thys-Senocak (επιμ.), Κωνσταντινούπολη 1999, σ. 191-210· Δ. Δημητρόπουλος, «Αγορά, φόροι και εξαναγκασμοί: το "τζελέπικο" στις περιοχές του Αλή πασά», *Αγορές και πολιτική. Ιδιωτικά συμφέροντα και δημόσια εξουσία, 18ος-20ός αι. Β' Διεθνές Συνέδριο Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας*, Χριστίνα Αγκριαντώνη / Λήδα Παπαστεφανάκη / Μαρία Χριστίνα Χατζηωάννου (επιμ.), [Βόλος] 2016, σ. 99-111.

Ο Αντ. Ψαρός εμφανίζεται να κατανοεί την ανάγκη επιβολής «προστατευτισμού» στα τοπικά προϊόντα της Μυκόνου και κατεξοχήν στο σημαντικότερο από αυτά, το κρασί. Ταυτόχρονα όμως δηλώνει ότι στις ιδιαίτερες συνθήκες της εποχής προέχει η εξυπηρέτηση του ρωσικού στόλου και η ομαλή και συνεχής τροφοδότησή του με τα προϊόντα που έχει ανάγκη, και μάλιστα στις χαμηλότερες δυνατές τιμές. Το στοιχείο αυτό καθιστά αναπότρεπτες τις εισαγωγές, έστω με τους περιορισμούς που θέτει ο Ψαρός για την ελεύθερη διάθεσή τους στην αγορά του νησιού.

Στο δεύτερο μέρος του εγγράφου, θίγεται ένα άλλο σημαντικό ζήτημα που σχετίζεται επίσης με τη λειτουργία της τοπικής αγοράς και αφορά στις συνθήκες διάθεσης των προϊόντων στους καταναλωτές. Ο Αντ. Ψαρός επισημαίνει ότι σε αιφνιδιαστικό έλεγχο που ενήργησε στα «εργαστήρια» που λειτουργούσαν στη Μύκονο εξέτασε τα «ζύγια», δηλαδή τα εν χρήσει εργαλεία μέτρησης βάρους και περιεκτικότητας και διαπίστωσε ότι ήταν λιποβαρή και εξαπατούσαν τους καταναλωτές. Ο έλεγχος των μέτρων και των σταθμών ανήκε στις αρμοδιότητες των κοινοτήτων και υπήρχαν ειδικοί κανόνες που έχουν καταγραφεί σε αποφάσεις τους και άλλα κοινοτικά τεκμήρια.⁵⁰ Βασική διαδικασία ταυτοποίησης των σωστών και αξιόπιστων ζυγαριών και σταθμών που χρησιμοποιούνταν ήταν το «βούλωμα», δηλαδή η σφράγισή τους από την κοινότητα, η οποία είχε στην κατοχή της και το πρότυπο για τις μετρήσεις κάθε είδους.⁵¹

Στην Μύκονο, στην «ταρίφα» του 1647, περιλαμβανόταν λεπτομερειακές ρυθμίσεις, που προέβλεπαν ποινές για τους παραβάτες. Το ακριβές τους ύψος το άφηναν στη διακριτική ευχέρεια της κοινότητας και των επικεφαλής της, που ήταν και αρμόδιοι για τον έλεγχο της αγοράς: «*ότις πουλήσει γη λάδι, γη κρασί, γη κρέας, γη τυρί, γη λινάρι, γη μπαπάκι, γη ψάρι, γη παστό, γη ελιές, γη ό,τι φαγητό φέρουσιν από ξένα παίρνει θέλημα κι τα κάρτα [: δοχεία χρησιμοποιούμενα ως μέτρα χωρητικότητας] σωστά κι*

50. Βλ. σχετικά Δ. Δημητρόπουλος, «Αστικές λειτουργίες στις νησιωτικές κοινωνίες των Κυκλάδων (17ος - αρχές 19ου αιώνα)», *Επιστημονικό Συμπόσιο: Ελληνικός αστικός χώρος*, Αθήνα 2004, σ. 109-110.

51. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε απόφαση του 1729 από τη Σύρο, όλες οι πωλήσεις πρέπει «να είναι κατά του μαρμάρου», δηλαδή να γίνονται με βάση το πρότυπο μέτρο από μάρμαρο που φυλασσόταν στην κοινότητα, ενώ τα πινάκια και ζύγια να τα «βουλώνει η κρίση». Βλ. Δρακάκης, *Η Σύρος*, τ. 1, σ. 108.

τα ζύγια σωστά να τα κάνει η κρίση με το χέριν της και οι γερόντοι» και παρακάτω: «όποιος έχει μιστάτο [: ξύλινος κάδος σαν βαρέλι που στένευε προς τα πάνω και είχε χωρητικότητα 10 οκάδες, κυρίως μέτρο για το κρασί] κι είναι περισσότερο από δώδεκα κάρτα, γη πινάκι [: μέτρο βάρους για δημητριακά περίπου 3 οκάδες] μεγάλο γη μικρό όξω της δικαιοσύνης να είναι κοντενάδος [: καταδικασμένος] ως φανεί της κρίσης. Ακόμη τα κάρτα κι νεμπότες έτζι του κρασιού [εμπότης: πήλινα σκεύη για μέτρηση υγρών περίπου 3 οκάδες]. Ωσάν και του λαδιού να είναι με θέλημα της κρίσης να το κάνει σωστό και αν το βρει σκάρσο [: σκάρτο, λιποβαρές] να είναι κοντενάδος. Όποιος έχει σκάρσο στατέρι [: ζυγαριά] κι πιάσει το η κρίση, να είναι κοντενάδος ό,τι θέλει φανεί [της κρίσης]».⁵²

Ο Αντ. Ψαρός ισχυρίζεται ότι προέβη στον έλεγχο αυτό παρακινούμενος από την ακατάπαυστη φροντίδα και την έγνοια του για την «πτωχολογία». Η επίκληση της προστασίας των πτωχών είναι συχνή τόσο σε επίσημα κοινοτικά έγγραφα όσο και σε αφηγηματικού χαρακτήρα κείμενα. Σε ορισμένες περιπτώσεις η προστασία της «φτωχολογιάς» αφορά ακριβώς ρυθμίσεις σχετικές με τη λειτουργία της τοπικής αγοράς. Για παράδειγμα το 1811 σε συμφωνητικό παραχώρησης φόρων της Νάξου αναφέρεται ότι ο οθωμανός ενοικιαστής τους δεν μπορεί να εξαγάγει τα προϊόντα αλλά υποχρεούται να τα πουλάει «εις τον τόπον της πτωχολογιάς και όχι των πραγματευτών».⁵³ Τον επόμενο χρόνο, το 1812, η κοινότητα της Σύρου προβαίνει σε αλλαγή των όρων άσκησης του δικαιώματος προτίμησης στις μεταβιβάσεις ακινήτων επικαλούμενη το όφελος και καλό της «φτωχολογιάς».⁵⁴ Πρόκειται συνεπώς για έναν κοινό τόπο που δεν έχει τόσο κοινωνική διάσταση όσο φιλανθρωπική: οι ισχυρότεροι συμπονούν τους φτωχούς

52. Ζερλέντης, *Σύστασις*, σ. 20-21. Σε ανάλογες ρυθμίσεις προβαίνουν και άλλες νησιωτικές κοινότητες, όταν τακτοποιούν θέματα που αφορούν την αγορά αγαθών. Για παράδειγμα σε διατίμηση προϊόντων του 1783 από τη Νάξο αναφέρεται για το λάδι: «Το λάδι το καρτούτζιον το σωστόν δέκα πέντε παράδες, οπού να είναι τριακόσια τριάντα τρία δράμα»· Κούκκου, *Οι κοινοτικοί θεσμοί*, σ. 138, έγγρ. 81· Δ. Γκίνης, *Περίγραμμα ιστορίας του μεταβυζαντινού δικαίου*, Αθήνα 1966, σ. 233.

53. Κούκκου, *Οι κοινοτικοί θεσμοί*, σ. 156, έγγρ. 96.

54. Δ. Δημητρόπουλος, «Το δικαίωμα της προτίμησης στα νησιά του Αιγαίου: επιπτώσεις και προσαρμογές κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου», *Τα Ιστορικά* 33 (2000), σ. 222-224.

και ανήμπορους. Πέραν όμως της επίκλησης αυτής, η φροντίδα του Ψαρού σχετίζεται και με τη θέση του ως αξιωματούχου του ρωσικού στόλου, αφού το προσωπικό του ήταν και εκείνοι πελάτες των μαγαζιών της Μυκόνου, και επομένως θύματα της εξαπάτησης από τους καταστηματάρχες.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ποινή που αποφάσισε να επιβάλει στους 19 παραβάτες. Υποστηρίζει λοιπόν ότι στην αρχή σκέφτηκε να κλείσει τα μαγαζιά που πωλούσαν με λιποβαρή μέτρα και σταθμά, αλλά τελικά προτίμησε μία διαφορετικού χαρακτήρα ποινή: να ανακοινώσει δημοσίως τα ονόματά τους με στόχο να τους «καταισχύνει» και να τους «θεατρίσει», να τους εκθέσει δηλαδή σε δημόσια θέα για να τους γελοιοποιήσει. Η ενέργειά του αυτή αποτελεί ενός είδους νεωτερισμό, αφού προϋποθέτει ότι η δημόσια ενημέρωση και η γνωστοποίηση των ονομάτων κάποιων που εξαπατούν το κοινό θα επισύρει τη δημόσια χλεύη, και κατ' επέκταση τον περιορισμό της πελατείας τους.

Η καταγγελία όμως του Ψαρού δεν περιορίζεται στους ενόχους. Εκτείνεται σε όσους, κινούμενοι είτε από αδιαφορία είτε από ιδιοτέλεια, δεν έπραξαν τα δέοντα για να εμποδίσουν την αδικία προς τους αγοραστές, για την οποία αδικία επιφυλάσσει σκληρότατους χαρακτηρισμούς: βδελυρότατη, απότολμος, αθεόφοβος. Αποδίδει έτσι ευθέως τις ευθύνες στους κοινοτικούς άρχοντες, στους «σίντιχους» που είχαν οριστεί επικεφαλής της κοινότητας στα χρόνια της ρωσικής κυριαρχίας. Έμμεσα μάλιστα προχωρεί σε μια μορφή αυτοκριτικής, όταν επισημαίνει ότι τους είχε δείξει εμπιστοσύνη, τώρα όμως πλέον θα βρίσκονται υπό αυστηρή επιτήρηση. Η συνολική στάση του Ψαρού απέναντι στο ζήτημα που ανέκυψε είναι νομίζω ένα απτό δείγμα της διαφοροποίησης που σηματοδοτεί η ρωσική κυριαρχία απέναντι σε καταστάσεις γνωστές στις κοινότητες από την οθωμανική πραγματικότητα. Έτσι στο θέμα της λειτουργίας της αγοράς, η μέριμνα για τη διενέργεια των συναλλαγών σύμφωνα με τα ήθη και τους κανόνες ανήκε στις κοινοτικές αρχές. Η δημόσια όμως διαπόμπευση των παραβατών με τη δημοσιοποίηση των ονομάτων τους, καθώς και η επέκταση του ελέγχου των εμπορικών πράξεων στις οικίες, αποτελούν νεωτερισμό της ρωσικής διοίκησης, τον οποίο καλούνται να υιοθετήσουν οι κυκλαδίτες κοινοτικοί άρχοντες.

Το ίδιο έγγραφο παραδίδει μία σημαντική πληροφορία για την αγορά της Μυκόνου στα χρόνια αυτά. Η επ' αυτοφώρω σύλληψη των ιδιοκτητών 19 εργαστηρίων που έκλεβαν τους πελάτες τους, υποδεικνύει την ύπαρξη περισσότερων, τη λειτουργία δηλαδή μιας ακμαίας αγοράς με πολλά

σημεία πώλησης στη Χώρα. Μια έγκυρη αποτίμηση για το θέμα παρέχει φορολογικό κατάστιχο που συντάχθηκε στις 11 Δεκεμβρίου 1771 από την κοινότητα της Μυκόνου. Σε αυτό καταγράφονται 57 εργαστήρια, τα οποία προσδιορίζονται κυρίως με το όνομα του ιδιοκτήτη τους, ενώ σημειώνεται και ο φόρος που υποχρεούνται να καταβάλουν, εκφρασμένος σε κάποια εν χρήσει από την κοινότητα λογιστική μονάδα, με μια επιπλέον επισήμανση για την εξόφλησή του. Το σχετικό απόσπασμα από το φορολογικό κατάστιχο έχει ως εξής:⁵⁵

Ιδού σημειώνομεν τα εργαστήρια

<i>Αντωνέλος Καραγιώρης</i>	<i>280</i> επλήρωσεν
<i>καφενές του Δομένεγου</i>	<i>280</i> επλήρωσεν
<i>του Κωνσταντάκη Μπάγου</i>	<i>280</i> ρέστος ρ. 2:20: κούφια
<i>Γεώργης Φώσκουλος</i>	<i>400</i> επλήρωσεν
	<i>ρέστος ρ. 5: κούφια και είναι εξοδιασμένα</i>
<i>Γιαλής Σαλματανάκης</i>	<i>600</i> επλήρωσεν
<i>Γεωργάκης Χρυσοφός</i>	<i>200</i> ρέστος 40 κούφιο
<i>Γεωργάκης Νενήτης</i>	<i>80</i> επλήρωσεν
<i>Χρήστος Χρυσοφός</i>	<i>80</i> επλήρωσεν
<i>Πετράκης ράφτης Τηνιακός</i>	<i>160</i> επλήρωσεν
<i>Ιω. Βιτάλης</i>	<i>160</i> επλήρωσεν
<i>Χατζή Παντελής</i>	<i>80</i> επλήρωσεν
<i>Μάρκος Κονταρίνος</i>	<i>240</i> επλήρωσεν
<i>Διαμαντής Σκιαθίτης</i>	<i>480</i> επλήρωσεν
	<i>3.320</i>
<i>Γιούργος Κεφαλλονίτης</i>	<i>800</i> επλήρωσεν
<i>Ζαννής Ψαρόγαλος</i>	<i>240</i> επλήρωσεν
<i>Χατζή Αλέξανδρος Γρυπάρης</i>	<i>160</i> επλήρωσεν
<i>Γεωργάκης της Αγγερούλας</i>	<i>320</i> επλήρωσεν
<i>Γεώργης Μαζουραλής</i>	<i>160</i> επλήρωσεν
<i>Γιάννης Σκριβανάκης</i>	<i>80</i> επλήρωσεν
<i>Χατζή Φραγκιάς</i>	<i>240</i> κούφιο <i>110</i>
<i>Νικόλας Σαλματανάκης</i>	<i>160</i> επλήρωσεν
<i>Περάκης της Φράγκας</i>	<i>160</i> ρέστος <i>20</i>

55. ΓΑΚ, Συλλογή Μυκόνου, Κ60, χφ 51, φ. 60ν, 61r-v, 62r (δεν έχουν μεταγραφεί οι διαγραφές λέξεων· οι αθροίσεις των ποσών είναι λανθασμένες).

Μιχάλης Σκορδίλης	100 επλήρωσεν
η Ροσαλτζίδα	400 ρέστος 40
Γιαννάκης Ντεσούδας	<u>260</u> ήλαβα ρέστος 60
	6.180
των Λιμνιών το εργαστήρι	160 επλήρωσεν
του Καντεβή ο υιός	120 ρέστος 40 κούφιο
Πανάγος Δρακοντοειδής	600
Γεωργάκης Μπάγος	240 ρέστος 80: κούφια
Γιακουμίνα του Ζαβαλή	200 επλήρωσεν
Χατζή Μαθιός	180 επλήρωσεν
Γεώργης Κασίκης	280 επλήρωσεν
Γιαννάκης της Ανέτζας	280 επλήρωσεν
Μανόλης της Τρανής	160 επλήρωσεν
Γιαννούλης Κορνάρος	320 ρέστος: 80 κούφιο
Δημήτρης του Σάχλα	240 επλήρωσεν
οι καποτάδες	120 κούφια
καφενές ο μεγάλος	460 επλήρωσεν
Ζαννής Μαραμπότος	160 επλήρωσεν
καφενές του βερεσέ	120 κούφια
του Διάκου Αρτακηνού το αργαστήρι	120 επλήρωσεν
Σκληφήρενα	120 επλήρωσεν
Σταματέλος του παπά Μιχάλη	280 επλήρωσεν
καφενές του Μαζουράνη	<u>200</u> κούφιο 80
	3.800
Νικολάκης της Ανέτζας	200 δύο φορές
ο μπιλιάρδος του Ψαλίδα	160 κούφιος
Χατζής πού 'χει του Καμηλάκη	120 επλήρωσεν
του Παστιάνου ο γαμπρός	160 επλήρωσεν
Νικολάκης Σκορδίλης	120 επλήρωσεν
Νικολάκης Γαλατιανός	200 επλήρωσεν
Αντώνη Μπουραζάνης	160 ρέστος 20 κούφιο
Αντώνης Κοκόλης	160 επλήρωσεν
ο Χατζής πό 'χει την νεοφώτιστην	120 επλήρωσεν
ο Αθηναίος εις του Ζαννή Ντεσούδα	200 κούφιος
Αντώνης Μηλιώρες	160 κούφια
Γιαννάκης Κουντουμάς	120 επλήρωσεν
του παπά Γιαννάκη το αργαστήρι	120 επλήρωσεν

Στον παραπάνω κατάλογο τα εργαστήρια καταγράφονται με το όνομα του κατόχου, χωρίς αναφορά στην ειδικότερη τέχνη ή άλλη επαγγελματική δραστηριότητα που εξασκείται σε αυτά. Υπάρχουν και ορισμένες εξαιρέσεις: η μνεία ενός ράφτη και ενός εργαστηρίου «καποτάδων», δηλαδή παρασκευής «καπότων» (ιταλ. *carotta*), πανωφοριών φτιαγμένων από χονδρό ύφασμα. Ξεχωριστή αναφορά γίνεται στην ύπαρξη τεσσάρων καφενείων, δύο από τα οποία προσδιορίζονται με το όνομα του ιδιοκτήτη («ο καφενές του Δομένεγου» και «ο καφενές του Μαζουράνη») και δύο με τον ονομαστικό προσδιορισμό που ήταν γνωστά στους ντόπιους («ο καφενές ο μεγάλος» και «ο καφενές του βερεσέ»), ενώ εντύπωση προκαλεί και η λειτουργία μπιλιάρδου («ο μπιλιάρδος του Ψαλίδα»).⁵⁶ Οι 57 ιδιοκτήτες των εργαστηρίων φέρονται να καταβάλλουν σημαντικά ποσά ως φόρο, που εκκινούν από 80 και φθάνουν μέχρι τις 800 λογιστικές μονάδες (κατά μέσο όρο 224 λογιστικές μονάδες).⁵⁷ Το ύψος της φορολογικής υποχρέωσης –ανάλογο άραγε με το εισόδημα κάθε ιδιοκτήτη από το «εργαστήριο»;– γίνεται περισσότερο εμφανές εάν συγκριθεί με τα ποσά που καλούνταν να καταβάλουν οι κάτοικοι για τα υπόλοιπα αγαθά τους. Η εξέταση ενός τυχαίου δείγματος 126 καταγεγραμμένων στο κατάστιχο έδειξε ότι η μέση φορολογική τους

56. Δεν γνωρίζουμε την εποχή άφιξης του μπιλιάρδου στον ελληνικό χώρο (πρόχειρα βλ. το χρονολόγιο που συνέταξε για την ιστορική διαδρομή του μπιλιάρδου ο Michael R. Burch <http://www.thehypertexts.com/History%20of%20Billiards%20Pool%20Chronology.htm> τελευταία πρόσβαση 20/11/2017). Στα χρόνια της Επανάστασης του 1821 φαίνεται ότι λειτουργούσαν κάποιοι χώροι με μπιλιάρδο σε ελληνικές πόλεις. Για παράδειγμα το 1825 ο W. H. Humphreys, *A picture of Greece in 1825*, τ. 2, Λονδίνο 1826, σ. 8-9 παρατηρεί ότι στο κατεστραμμένο Ναύπλιο υπάρχουν καφενεία και σπασμένα μπιλιάρδα. Λίγα χρόνια αργότερα στα 1830 ο T. Abercromby Trant, *Narrative of a journey through Greece in 1830*, Λονδίνο 1830, σ. 103, παρατηρεί στον Πόρο ότι υπήρχαν ξύλινα σπίτια με μπιλιάρδα που είχαν φτιαχτεί για την αναψυχή των Ρώσων. Ενδεχομένως και το μπιλιάρδο στη Μύκονο είχε δημιουργηθεί για τις ανάγκες των ανδρών που υπηρετούσαν στο ρωσικό στόλο.

57. Η κοινότητα της Μυκόνου, όπως και άλλες κοινότητες χρησιμοποιούσαν διάφορες ονομασίες λογιστικών μονάδων κατά την τήρηση των φορολογικών καταστάσεων τους, προκειμένου να υπολογίζουν το φόρο σε ένα σταθερό ποσοτικό μέγεθος το οποίο μετέτρεπαν σε νόμισμα κατά την καταβολή του· βλ. σχετικά Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος κατά την τουρκοκρατία (17ος-19ος αι.)*, Αθήνα 1987, σ. 104-105· Δημητρόπουλος, *Η Μύκονος*, σ. 51-52. Στο συγκεκριμένο κατάστιχο λείπει η πρώτη σελίδα και έτσι δεν γνωρίζουμε ποιο λογιστικό νόμισμα είχε επιλέξει ο συντάκτης του.

οφειλή ανερχόταν στις 82,5 λογιστικές μονάδες, δηλαδή περίπου το 1/3 του μέσου όρου του φόρου που πλήρωναν οι κάτοχοι εργαστηρίων.⁵⁸ Τα στοιχεία αυτά συνηγορούν στην ανάπτυξη ενός αστικού χώρου με ανάλογες λειτουργίες, που είχαν βέβαια ενταθεί και πολλαπλασιαστεί χάρη στην παρουσία του ρωσικού στόλου.⁵⁹

Στον κατάλογο των φορολογούμενων εργαστηρίων περιλαμβάνονται τουλάχιστον 14 πρόσωπα, από τα 19 ονοματίζει ο Αντ. Ψαρός πως εξαπατούν τους πελάτες τους. Από τη σύγκριση των ονομάτων προκύπτουν οι παρακάτω:

Διαταγή Αντώνη Ψαρού	Φορολογικό κατάστιχο
Γιούργος	Γιούργος Κεφαλλονίτης
Σταματελάκης	Σταματέλος του παπά Μιχάλη
Δημήτρης Μπαστιανάκης	Δημήτρης πόχει του Μπαστιάνου
Γιαλής	Γιαλής Σαλματανάκης
Χατζή Μαθιός	Χατζή Μαθιός
Γιάννης ανεψιός του Χατζή Πέτρου	Χατζή Πέτρος Πατρογγιάς
Γεωργάκης γαμβρός της Γιακουμίνας	Γιακουμίνα του Ζαβαλή
Μανόλης της Τρανής	Μανόλης της Τρανής
Γιάννης Κυνηγάρος	Ιωάννης του Κυνηγάρου
ο Κωνσταντής οπού είναι στου Διάκου το μαγαζί	του Διάκου Αρτακηνού το αργαστήρι
Μαρκάκης του Ντεσουδά	Μαρκάκης Ντεσουδάς
Κοκόλης	Αντώνης Κοκόλης
του Ντομένεγου ο υιός	ο καφενές του Δομένεγου
ο Πέρος του Φραγκιά	Χατζή Φραγκιάς

Η δυνατότητα διασταύρωσης που παρέχουν τα δύο αυτά διαφορετικά τεκμήρια και ο μεγάλος βαθμός σύμπτωσης των προσώπων που περιλαμβάνονται συνιστά μία ισχυρή ένδειξη για την αξιοπιστία τους, αλλά και των δυσχερειών που παρουσιάζει η προσπάθεια ταύτισης των ανθρώπων

58. Το τυχαίο δείγμα αφορά τους καταγεγραμμένους κατοίκους της Χώρας των οποίων το βαπτιστικό όνομα άρχιζε από το γράμμα Γ (ΓΑΚ, Συλλογή Μυκόνου, Κ60, φ. 5v-11r).

59. Ανάλογες επαγγελματικές εξειδικεύσεις εντοπίζονται και σε άλλα νησιά των Κυκλάδων, παρότι οι προεπαναστατικές πηγές δεν επιτρέπουν την ευχερή ανίχνευσή τους: Δημητρόπουλος, «Αστικές λειτουργίες», σ. 111-114.

σε μία εποχή που ο τρόπος εκφοράς των ονοματικών προσδιορισμών είναι ασταθής και ρευστός. Η καταγραφή γυναικών ως κατόχων εργαστηρίων, η παρουσία Μυκονιατών που εμφανίζονται να λειτουργούν τα εργαστήρια συγγενικών ή άλλων τρίτων προσώπων, καθώς και ο εντοπισμός μέτοικων, κυρίως από άλλα νησιά, που έχουν εργαστήρια στη Χώρα είναι μερικά από τα χαρακτηριστικά όσων εμφανίζονται ως κάτοχοι εργαστηρίων. Πέραν των εργαστηρίων όμως εκείνων που έχουν τη δική τους εγκατάσταση, η εντολή του Αντ. Ψαρού να τηρούνται κάποιοι κανόνες και στις «πραμάτειες» που πωλούνται κατ' οίκον, συνιστά μία περαιτέρω ένδειξη ότι η υψηλή ζήτηση που επέφερε η παρουσία του ρωσικού στόλου είχε δημιουργήσει μία παράλληλη εμπορική κίνηση, που κατά πάσα πιθανότητα αφορούσε τα τοπικά προϊόντα και διενεργείτο στα σπίτια των παραγωγών. Ο κανονιστικός ρόλος της κοινότητας εκτεινόταν όμως πέραν των ρυθμίσεων που αφορούσαν την οικονομική λειτουργία της αγοράς. Όφειλε να είναι τιμωρητικός απέναντι στους παραβάτες και παιδευτικός προς τους κατοίκους. Η παρέμβαση του Ψαρού, με τη δημόσια έκθεση όσων έκλεβαν και εξαπατούσαν, συνιστά μία ασυνήθη για την εποχή πρακτική που επιδίωκε να αποκαταστήσει τα δημόσια ήθη στις συναλλαγές της καθημερινότητας.

Στιγμή τρίτη. Ο δημόσιος χώρος

» Διά του παρόντος καντζελαρικού γράμματος βεβαιούμεν οι υπογεγραμμένοι προεστώτες της νήσου Μυκώνου, ότι επειδή και η Μαρία επιλεγόμενη Γαλαζιανή, προ χρόνων διατρίβουσα εδώ εις την νήσον μας, απέρασεν όλως βίον άσεμνον, και ασελγή, φανερώς αναισχυντούσα, και παράδειγμα ολέθριον προξενούσα εις τας τιμίας, συμβουλευθείσα και ελεγχθείσα πολλάκις φανερώς τε και αφανώς, δεν ηθέλησε ποτές να διορθωθή, αλλ' επ' άπειρον ακολασίας ήλθε κακόν, και εξ αιτίας της και ανδρόγυνα εχωρίσθησαν, και φόνοι παρ' ολίγον έλειψεν ακολουθήσαι, και μύρια κακά {κακά} καθ' εκάστην επέφερε διά του αισχρού αυτής βίου. Έτι δε κατήντησεν ανυποστόλως να εξυβρίση και τιμημένα υποκείμενα και εις τόσον αυθαδεΐας έφθασε οπού εσύκωσε και χείρας και επίπληξε και εκ των ευγενών του τόπου, και άλλα μύρια ατοπήματα και κακουργήματα έπραξεν ανυπόφορα, διασύρας εις εαυτήν και νέον συνεζευγμένον ετέρα γυναικί, όστις και καταλιπών την ιδίαν συνεφθείρατο μετ' αυτής αναφανδόν. Τούτου χάριν δι' απαλλαγήν μειζόνων

κακών εκρίθη και απεφασίσθη να εξωρισθή της πατρίδος και νήσου Μυκόνου ως τοιαύτη άσεμνος. Και δη διά του παρόντος μας ισχυρού γράμματος ψήφω παντός του κοινού, και των εγκρίτων προεστώτων την εξορίζωμεν απ' εδώ διά παντός, και την στέλλομεν [κενό] διά να μην ημπορή αυτή εις το εξής να επιστραφή εδώ, επί ποινή κεφαλική, κατά τους νόμους των υψηλών αυθεντών μας. Και εις ένδειξιν σφραγίζεται το παρόν μας με την βούλλαν της κοινότητος: - 1806: Ιουνίου 26 Μύκωνος.⁶⁰

Σύμφωνα με όσα αναφέρονται στο παραπάνω έγγραφο, τον Ιούνιο του 1806 η κοινότητα Μυκόνου αποφασίζει να εξορίσει μια γυναίκα, ονόματι Γαλαζιανή, διότι η συμπεριφορά της είναι σκανδαλιστική για τα ήθη της τοπικής κοινωνίας. Κείμενο γλαφυρό και πολλαπλά ενδιαφέρον, αναδεικνύει, νομίζω, ενδιαφέρουσες όψεις της κοινοτικής παρέμβασης σε ζητήματα «ηθικής», στις παραμονές της Επανάστασης του 1821.

Καταρχήν όσον αφορά το ίδιο το έγγραφο, παρότι δηλώνεται ως επίσημο, «καντζιλιερίκο γράμμα», δεν φέρει ούτε σφραγίδα ούτε υπογραφές των προεστών της Μυκόνου. Είναι γραμμένο σε απλό χαρτί, του είδους που είναι εν χρήσει την εποχή αυτή για τις ανάγκες της κοινότητας. Σήμερα φυλάσσεται σε φάκελο με λυτά έγγραφα της Μυκόνου του 17ου–19ου αιώνα, πολλά από τα οποία φέρουν αυτόγραφες υπογραφές των προεστών και κοινοτική σφραγίδα. Από το έγγραφο για τη Γαλαζιανή απουσιάζουν δύο ακόμη από τα χαρακτηριστικά, που απαντούν κατά κανόνα στα έγγραφα του τύπου αυτού: οι διπλώσεις και η συνοπτική φράση που αναγραφόταν στο νότο, ώστε να μπορεί να πληροφορηθεί κανείς εύκολα το θέμα του

60. Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, έγγρ. αρ. 22278. Το ίδιο έγγραφο είχαν δημοσιεύσει χωρίς σχόλια ο Τουρτόγλου, «Η νομολογία των κριτηρίων της Μυκόνου», σ. 213, έγγρ. 198 και η Κούκκου, *Οι κοινοτικοί θεσμοί*, σ. 287-288, έγγρ. 197. Το έγγραφο αναλύει συστηματικά η Εύα Καλπουρτζή, *Για τη Γαλαζιανή και για το σκλάβο. Δοκιμές ιστορικής εθνογραφίας*, Αθήνα 2002. Η συγγραφέας χρησιμοποιεί το έγγραφο ως όχημα για τη σύνθεση μίας μελέτης ιστορικής ανθρωπολογίας καθώς, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει: «η απόφαση του κοινού της Μυκόνου μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε τις πολιτικές χρήσεις της γυναικείας σεξουαλικότητας για την κατασκευή ενός ξένου και επίφοβου Άλλου, η αποπομπή του οποίου μπορεί να λειτουργήσει ηθοπλαστικά και άρα ως μέσο ενδυνάμωσης της κοινοτικής συνοχής σε μια στιγμή που η συνοχή αυτή είχε αρχίσει, όπως φαίνεται, να παρουσιάζει ρωγμές» (Στο ίδιο, σ. 12).

εγγράφου χωρίς να χρειαστεί να το ξεδιπλώσει. Αντίθετα στο νότο με άλλο μελάνι έχει γραφτεί μια άσχετη με το περιεχόμενό του αριθμητική πράξη, πρακτική κοινή και δικαιολογημένη εξ αιτίας της σπανιότητας και της υψηλής τιμής του χαρτιού.

Τα στοιχεία αυτά δείχνουν, κατά τη γνώμη μου, ότι το συγκεκριμένο κείμενο γράφτηκε από κάποιον που εμπλεκόταν στη διαχείριση των πραγμάτων της κοινότητας, ενδεχομένως τον καντζιλιέρη της, που τότε ήταν ο Ιγνάτιος Παρθένος.⁶¹ Πρόκειται για πρόσωπο εγγράμματο, που χρησιμοποιεί επιτυχώς μια γλώσσα λόγια, αποκαθαρμένη από ξενικούς τύπους και εκφράσεις της τοπικής ιδιολέκτου, η οποία φαίνεται ότι την εποχή αυτή έχει πλέον αντικαταστήσει στα νοταριακά και κοινοτικά έγγραφα τη λαϊκή γλώσσα, που απαντούσε στις πηγές αυτές κατά τον 17ο και τις αρχές του 18ου αιώνα. Χρησιμοποιώντας όμως ο συντάκτης του εγγράφου μια γλώσσα που απέχει από το γλωσσικό του αισθητήριο, δεν αποφεύγει κάποια ατοπήματα, όπως για παράδειγμα τη συντακτικά και γραμματικά προβληματική φράση «διασύρας εις εαυτήν». Το κείμενο αυτό φαίνεται λοιπόν ότι δεν αποτέλεσε ποτέ επίσημη πράξη της κοινότητας της Μυκόνου. Επίσης δεν αποτελεί αντίγραφο απόφασης αλλά σχέδιο εγγράφου, την παραπέρα τύχη του οποίου αγνοούμε: μια σύντομη έρευνα στα αρχεία που φυλάσσεται μυκονιάτικο αρχειακό υλικό δεν απέδωσε κάποια πληροφορία. Καθαρογράφηκε, σφραγίστηκε και αποτέλεσε επίσημη πράξη της κοινότητας; Εγκρίθηκε τροποποιημένο στο περιεχόμενο ή στη διατύπωση, συζητήθηκε και απορρίφθηκε; Ενδεχομένως δεν θα μάθουμε ποτέ.

Ένα άλλο ζήτημα που ανακύπτει αφορά το περιεχόμενο. Οι πρόκριτοι αναφερόμενοι στην τύχη της Γαλαζιανής χρησιμοποιούν αρχικά το ρήμα «βεβαιούμεν», ακολούθως τις λέξεις «εκρίθη και απεφασίσθη» και τέλος τη διατύπωση «εξορίζομεν και στέλλομεν». Έχω την εντύπωση ότι διαφαίνεται κάποια αμηχανία στους συντάκτες του κειμένου. Βεβαιώνουν την κακή συμπεριφορά της Γαλαζιανής και ζητούν να παρθούν μέτρα εναντίον της; Ή αποφασίζουν και διατάζουν την αποπομπή της από τη Μύκονο;

Η ασαφής διατύπωση δεν επιτρέπει επίσης να προσδιοριστεί το πρόσωπο στο οποίο απευθύνεται το έγγραφο. Εάν είναι εντολή προς τη Γαλαζιανή να φύγει από τη Μύκονο, γιατί δεν απευθύνεται απευθείας

61. Για τον Ιγνάτιο Παρθένη βλ. Στ. Μάνεσης, «Η εν Μυκόνω Ιερά Μονή του Αγίου Πατελελήμονος», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 4 (1964), σ. 50-51.

στην ίδια; Νομίζω λοιπόν ότι, στην περίπτωση βεβαίως που τελικά αποστέλλοταν το έγγραφο, αποδέκτης του θα ήταν η προϊσταμένη οθωμανική αρχή και συγκεκριμένα ο δραγομάνος του στόλου –τον Ιούνιο του 1806 ο Παναγιώτης Μουρούζης⁶² υφιστάμενος του καπουδάν πασά, στον οποίο υπαγόταν διοικητικά και η Μύκονος. Την υπόθεση αυτή ενισχύει το γεγονός ότι ο εκάστοτε δραγομάνος ήταν αποδέκτης και άλλων εγγράφων από τον κυκλαδικό χώρο με παρόμοιο περιεχόμενο. Για παράδειγμα το 1785 οι προεστοί της Μυκόνου, θέλοντας να εκδιώξουν κάποιο Πέτρο Χιλιοκόκκαλο που είναι «κακός άνθρωπος και κλέπτης εις πάντα όλα», δηλώνουν ότι «επαρακαλέσαμεν τον άρχον τζελεπή Στεφανάκη Μαυρογένη και τον διώκει από το νησί μας χωρίς να ημπορεί πλέον να έλθει διά όλην του την ζωήν».⁶³ Ο ίδιος δραγομάνος του στόλου στέλνει, το 1789, επιστολή προς τους προεστούς της Νάξου, με την οποία τους ανακοινώνει ότι, μετά την αναφορά που είχαν στείλει στον Καπουδάν πασά, εκδόθηκε μπουγιουρδί να εκδιωχθεί από τη Νάξο κάποια Μαρία Σαλονικιά.⁶⁴

Τα έγγραφα αυτά φέρνουν νομίζω στο προσκήνιο το ζήτημα των ορίων και των υπερβάσεων τους: από τη μία πλευρά των ορίων εντός των οποίων θεωρείτο αποδεκτή ή έστω ανεκτή η συμπεριφορά των ανδρών και των γυναικών που ζούσαν σε έναν τόπο και από την άλλη πλευρά των ορίων που είχε η επέμβαση των χριστιανικών κοινοτήτων της Τουρκοκρατίας, δηλαδή τη διαχωριστική γραμμή πέραν της οποίας κρινόταν αναγκαία η «σωφρονιστική» παρέμβαση της κοινότητας αλλά και το σημείο στο οποίο εξικνούσαν οι εξουσίες της. Οι επίτροποι των κοινοτήτων παρέμβαιναν σε ανακύπτοντα ζητήματα «ηθικής», σε θέματα δηλαδή που αφορούσαν σεξουαλικές σχέσεις εντός και εκτός του γάμου, στην αθέλητη ή ηθελημένη κοινοποίηση ζητημάτων που σχετίζονταν με την ερωτική ζωή των κατοίκων, σε συμπεριφορές που κρινόταν ότι μπορούν να θέσουν σε κίνδυνο την οικογενειακή συμβίωση, καθώς και σε σεξουαλικού χαρακτήρα εγκλήματα (όπως βιασμούς ή απαγωγές με σκοπό το γάμο). Η παρέμβασή τους αφορούσε την «προστασία ηθών και την αποκατάσταση της

62. Βλ. Β. Σφυρόερας, «Οι δραγομάνοι του στόλου. Ο θεσμός - οι φορείς», *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου* 14 (1964), σ. 148-153.

63. Ζερλέντης, *Σύστασις*, σ. 94-95.

64. Μεν. Τουρτόγλου, *Παρθενοφορία και εύρεσις θησαυρού*, Αθήνα 1963, σ. 156.

ηθικής τάξης»⁶⁵ είχε δηλαδή βασικό άξονα την προστασία της οικογένειας που αποτελούσε και τον πυρήνα λειτουργίας του κοινοτικού συστήματος.

Με αφορμή το έγγραφο «ταιριασμού» που εξετάστηκε στις προηγούμενες σελίδες συζητήθηκε η βεντάλια των ποινών που είχε στη διάθεσή της η κοινότητα προκειμένου να επιβάλει τη θέλησή της. Ανήκε άραγε η εξορία μέσα σε αυτές; Στην αποτύπωση των τοπικών νόμων του 1819 προβλέπεται ρητά ποινή εξορίας, και μάλιστα για γυναίκες που έχουν παρεκτραπεί: «Εάν καμία γυναίκα, ο μη γένοιτο, ήθελεν δώσει δημοσίως την τιμήν της και φωραθεί ως τοιαύτη, διά παράδειγμα των άλλων να εξορίζεται μετά ατιμίας από τον τόπον έως όρου της ζωής της».⁶⁶ Ανάλογες ενδείξεις επιβολής ποινών εκτόπισης υπάρχουν και από άλλες νησιωτικές κοινότητες, η τεκμηρίωση όμως δεν είναι ισχυρή.⁶⁷

Ο τρόπος διατύπωσης της ποινής στο έγγραφο της Γαλαζιανής, κυρίως όμως σε κάποιες άλλες ανάλογες περιπτώσεις, δείχνει ότι η κοινότητα είχε τη δυνατότητα να εισηγηθεί την ποινή αυτή στις οθωμανικές αρχές και ανέμενε κατόπιν την αποδοχή του αιτήματός της. Σε μία άλλη υπόθεση, που παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με εκείνη της Γαλαζιανής, η απόφαση της κοινότητας –η οποία ελήφθη μάλιστα τον Μάρτιο του 1770, σε μια εποχή δηλαδή αναταραχής λόγω της επικείμενης ρωσικής κυριαρχίας– δείχνει ακριβώς τη θέληση του Κοινού να εκδιώξει από τη Μύκονο μία γυναίκα,

65. Τουρτόγλου, *Παρθеноφθορία*, σ. 95 κ.ε.: του ίδιου, *Περί της ποινικής δικαιοσύνης*, σ. 13-15. Μια ιστορική προσέγγιση της εννοιοδότησης των «χρηστών ηθών» στην απονομή της δικαιοσύνης βλ. Καλλιόπη Κ. Παπακωνσταντίνου, «Η γενική ρήτρα των χρηστών ηθών. Μία ιστορικοδιδασκτική προσέγγιση», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 40 (2007), σ. 307-328.

66. Κουσαθανάς, *Παραμιλητά*, Α', σ. 17-18

67. Η εξορία αναφέρεται από τον Δρ. Δρόσο, *Ιστορία της νήσου Τήνου από της Πέμπτης Σταυροφορίας μέχρι της ενετικής κυριαρχίας και εκείθεν μέχρι του 1821*, Αθήνα 1870 (φωτομηχανική ανατύπωση Αθήνα 1996), σ. 54-55, μεταξύ των ποινών που είχαν δικαίωμα να επιβάλλουν οι πρόκριτοι σε περιπτώσεις φόνων αλλά δεν δηλώνεται η πηγή από την οποία να προκύπτει το δικαίωμα αυτό. Ανάλογα ανεπαρκής είναι η τεκμηρίωση σε αναφορές στη δυνατότητα επιβολής της ποινής στην Ικαρία από τις κοινότητες του νησιού (βλ. Σιάτρας, *Ελληνικά κοινοτικά δικαστήρια*, σ. 77-78), ή στην Άνδρο από τους τοπικούς προκρίτους (βλ. Πασχάλης, *Η Άνδρος*, τ. 2, Αθήνα 1927 (φωτ. ανατύπωση Αθήνα 1995), σ. 225.

045

1770. μαρτίου 14. μύκονος.

— επειδή η ελευθερία των ήθη η χερσίν ανηχόμενα χείρα ποσίν ανακαλύπτει
 γυνή ησ τε δειλίμα γυνώκειας ημεμενες χλιδες ησ πανθερεμάνες και
 ανδρς δ' οφραϊανον χαρις να έχον ηώδες γυνώκειας ηδισον ηχα ηώδης η
 φρα παρησ ηδύλοισι άνδρες ημεγαληνον ποσ ηδύνη γυνώκειας σε άκαυ
 δηη χαρις να έχη καμειαν γυνώκειας λαλια ηδισον ηδύλη δ' οσσεύθη
 όλο δ' οθραϊη προσεοί ησ όσπηητος χαρις κεν ησ ηα ημεμενες ηδισον δέν
 ηδη υποφύλην ηρεον επάνω ηδισον μύκονον ηρεον ηδισον αλίνα να ηδη
 δισον ησ απο ηδη μύκονον δισον ανδρη όσαν ανηθεν ηδισον ημε
 ημεμας όσαν ανηδη δισον ηγγυνη δισον ησ παρον ησ πορκαφον ησ δισον ησ
 σοί ησ όσπηητος χαρις: —

— ελευθερία ησ ελευθερια και —
 — Κα γμος ησ πένης να ησ ησ ησ ησ ησ
 (χαρης ησ αν' όδ) ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 = ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 = Ζερβι μερετα
 = Μονταζοη ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 = Δοξίβης παιναδ:
 ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 = ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 " ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 " ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 " ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 " ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 " ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 " ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 " ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 " ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 " ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΓΑΚ

ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ
 ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ ησ

— χαρης ησ ανηθεν ηδισον ημεμας

Η απόφαση για την Ελένη Λίψα, με τις ιδιόχειρες υπογραφές των Μυκονιατών προκρίτων (ΓΑΚ, Συλλογή Π. Ζερλέντη, φ. 172, έγγρ. 45).

την Ελένη (με το οικογενειακό παρωνύμιο Λίψα),⁶⁸ η οποία με τη διαγωγή και τις συκοφαντίες της δημιουργεί οικογενειακές αναταραχές· υποδεικνύει όμως και την αμηχανία της κοινότητας στην υλοποίηση της απόφασης:⁶⁹

1770 Μαρτίου 14 Μύκονος:-

Επειδή και εμφανερώθην η Ελένη, η λεγομένη Λίψα, πως είναι κακότροπος γυναίκα και ξετιμά γυναίκες τιμημένες λεύτερες και πανδρεμένες κάνοντας τον ρουφιάνον χωρίς να έχουν οι αυτές γυναίκες είδησιν, αλλά η αυτή Λίψα πάγει και ευρίσκει άνδρες και λέγει των πως η δείνα γυναίκα σε καρτερεί χωρίς να έχει καμίαν γυναίκα τέτοιαν είδησιν, διά τούτο εσηκώθην όλο το βιλαέτι προεστοί και ο επίλοιπος λαός μικροί τε και μεγάλοι και λέγουν πως δεν την υποφέρουν πλέον απάνω εις την Μύκονον, αλλά είναι αξία να την διώξουν από την Μύκονον τόσον αυτήν όσον αν είναι άλλες παρόμοιες ωσάν αυτήν. Διό έγινεν το παρόν υπογράφωντάς το οι προεστοί και ο πίλοιπος λαός:-

*Δημήτριος Μαυρογένης επιτηρητής κοινός
Χ(ατζή) Γιώργης Κανισκάς και πίτροπος
Ζαννής Ντεσούδας και επίτροπος
Αντώνης Συχωρεμένου και επίτροπος κοινότης
Ζώρζης Μπάος
Κωνσταντίνος Μπάος
Γιουζέπης Πανκαλος
Νικόλαος Σκορδίλης
Δημήτριος Καΐρης
Ρίζος Καρλής
Χ(ατζή) Αντώνης Πατής
Γιώργης Αρτακηνός*

68. Το «Λίψα/Λείψα» φαίνεται δεν αποτελεί παρωνύμιο αποκλειστικά της συγκεκριμένης γυναίκας, αλλά οικογενειακό παρωνύμιο. Σε κατάλογο φορολογουμένων της Μυκόνου του 1771 αναφέρεται κάτοικος με το όνομα «Γεώργης ο Καλογεράκης ο Λίψης» που υποχρεούται να καταβάλει 120 (ΓΑΚ, Συλλογή Μυκόνου, Κ60, χφ 51 φ. 8ν). Στα νεότερα χρόνια εξακολουθούσε να είναι εν χρήσει όπως φαίνεται από κατάλογο με «εγκωμιάτα» του νησιού που έχει καταρτίσει ο Π. Κουσαθανάς, *Χρηστικό λεξικό*, σ. 245.

69. ΓΑΚ, Συλλογή Περικλή Ζερλέντη, φ. 172, έγγρ. 45. Το έγγραφο έχει δημοσιεύσει ο Ζερλέντης, *Σύστασις*, σ. 90-91, (πρβλ. και Κουσαθανάς, *Παραμιλητά Α'*, σ. 30-31).

Πέτρος Μαυρογένης
Χατζη Ιω(άννης) Κανισκάς
Κωνσταντής Μπάος
Γεώργης Μαζουράνης
Αντωνέλος Καραγιώργης
Γιαννάκης Καλογεράς
Ζώρξης Ντεσίνης
Ζεπάκης Γιατρό
Ζαννής Κορίνθιος
Ζαννής Μαραμπότος
Γρηγόριος Αρτακηνός και νοτάριος δημόσιος

[επί του νότου:]
Γράμμα για την Ελένη Λίψα

Ένα περιστατικό που διασώζει έγγραφο του 1741 από την Πάρο αναδεικνύει με σαφήνεια την ανάγκη συνδρομής της κεντρικής εξουσίας στην εφαρμογή αποφάσεων αποβολής ενός μέλους της κοινότητας. Οι αρχές της Παροικίας συλλαμβάνουν κάποιον Ιωάννη Βασιλάκη που παρενοχλούσε τους κατοίκους του νησιού και τον κατακρατούν «διά να παραδίδεται εις το εξουσιαστικόν χέρι της δικαιοσύνης, να λάβει την μπρέπουσάν του ανταμοιβήν, εβγάζοντάς τον απέ τον ντόπο μας, διά να ησυχάσομεν εις παράδειγμα ολονών». ⁷⁰ Παρομοίως, στη Σύρο, λίγα χρόνια αργότερα το 1752, ένας αξιωματούχος της οθωμανικής διοίκησης «ο εκλαμπρότατος Χατζή Ιμπραήμ αγά βεκίλης Σύρας», με τη συναίνεση των προεστών, επιβάλλει ποινή εκτοπισμού σε γυναίκα που είχε αποκτήσει εξώγαμο παιδί, «διά να μη μείνη στον τόπο και χαλάσει και άλλες». ⁷¹

Το κενό λοιπόν που εμφανίζεται στον τόπο εξορίας στο έγγραφο για τη Γαλαζιανή, αν δεν οφείλεται στο αδιέξοδο στο οποίο είχε οδηγηθεί ο συντάκτης του, πάντως το εικονογραφεί. Πράγματι, η κοινότητα της Μυκόνου, ακόμη και αν είχε δικαίωμα να επιβάλει ποινή εξορίας –μια ποινή που, όπως φαίνεται, προκρινόταν σε «εγκλήματα κατά των ηθών» ⁷² και

70. Βλ. Κούκκου, *Οι κοινοτικοί*, σ. 284-285.

71. Βλ. Δρακάκης, *Η Σύρος*, τ. 1, σ. 120-121.

72. Βλ. σχετικά Τουρτόγλου, *Περί της ποινικής δικαιοσύνης*, σ. 15· Δρακάκης, «Η Σύρος - Η δικαιοσύνη», σ. 113· Σιάτρας, *Ελληνικά κοινοτικά δικαστήρια*, σ. 161-162. Βλ. επίσης

προβλεπόταν από το οθωμανικό δίκαιο για τις πόρνες⁷³ δεν μπορούσε να ορίσει τον τόπο που θα πήγαινε το πρόσωπο που εκτοπιζόταν και βεβαίως να επιβλέψει την εφαρμογή της απόφασής της, αφού κάτι τέτοιο θα απαιτούσε δυνατότητα ελέγχου στον τόπο εξορίας, εκτός δηλαδή των ορίων δικαιοδοσίας της. Χαρακτηριστικό είναι ότι, όταν το 1808 το κοινοτικό δικαστήριο της Σύρου –καθ’ υπέρβαση των αρμοδιοτήτων του όπως παραδέχεται το ίδιο– καταδικάζει έναν Συριανό σε καταβολή 1.000 γροσίων για φόνο και τον υποχρεώνει να εγκαταλείψει το νησί και να αναζητήσει αλλού εργασία για να ξεπληρώσει το χρέος του διατυπώνει με τον ακόλουθο τρόπο την απόφασή του: «προστάζομεν απέ την ήμερον να φύγη απέ τον ντόπον να πάγη όπου και αν εμπορή, να δουλέβγη διά να πλερώση τ’ άνωθεν 1.000 γρόσια».⁷⁴

Όσον αφορά το προφίλ της «Μαρίας της επιλεγόμενης Γαλαζιανής» παραμένει σε μεγάλο βαθμό σκοτεινό. Σύμφωνα με το έγγραφο διαμένει ήδη κάποια χρόνια στη Μύκονο, δεν αναφέρεται όμως πότε, πώς και για ποιον ακριβώς λόγο έφτασε εκεί. Δεν εντοπίστηκε η παρουσία της σε φορολογικά κατάστιχα του νησιού, που χρονολογούνται λίγα χρόνια πριν ή λίγα χρόνια μετά το έγγραφο αποπομπής της.⁷⁵ Το παρωνύμιό της, κατά

Γκίνης, *Περίγραμμα*, σ. 73, όπου δημοσιεύεται «νομοκριτήριο» του 17ου αιώνα, στο οποίο προβλέπεται ποινή εξορίας για τους βιαστές. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι η κοινότητα της Ύδρας, το 1812, λαμβάνει απόφαση να εξορίζονται όσοι παραβιάζουν απόφασή της, με την οποία απαγορεύεται η χρήση «χρυσών φορεμάτων» από πλούσιους και πτωχούς, βλ. Αντ. Λιγνός (εκδ.), *Αρχαίον της κοινότητος Ύδρας*, τ. 4, Πειραιάς 1923, σ. 262-263· πρβλ. Γκίνης, *Περίγραμμα*, σ. 269.

73. Την επισήμανση οφείλω στη Σοφία Λαΐου· την ευχαριστώ και από αυτή τη θέση. Φαίνεται ότι η ποινή του εκτοπισμού ή της υποχρέωσης αλλαγής συνοικίας επιβαλλόταν από τις δικαστικές οθωμανικές αρχές, κυρίως όταν υπήρχαν παράπονα από τους γείτονες των πορνών, βλ. C. Imber, «Zina in ottoman law», *Contribution à l’Histoire Economique et Social dans d’Empire Ottomane*, Παρίσι 1983, σ. 73· Elyse Semerdjian, «Sinful professions: illegal occupations of women in ottoman Aleppo, Syria», *Hawwa* 1 (2003), σ. 70-71· Γ. Παπιμούτογλου, *Έγγραφα ιεροδικείου Ρεθύμνης 17ος-18ος αι.*, Ρέθυμνο 1995, σ. 162, έγγρ. 176. Στη βυζαντινή περίοδο η ποινή της εξορίας επιφυλασσόταν κυρίως στους μαστροπούς, οι οποίοι όπως και στο οθωμανικό δίκαιο, αντιμετώπιζονταν αυστηρότερα, βλ. Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ. Β’ II, Αθήνα 1949, σ. 139-140.

74. Βλ. την απόφαση Δρακάκης, «Η Σύρος - Η δικαιοσύνη», σ. 435-436.

75. Ελέγχθηκαν φορολογικά κατάστιχα της «τάνσας» και του «σεφεριάτικου» των

τη συνήθεια της εποχής, πιθανόν δηλώνει τον τόπο προέλευσης· εδώ πιθανότατα πρόκειται για το Γαλάτσι/Γαλάζιο, εμπορικό κέντρο και λιμάνι του Δούναβη, στο οποίο είχε επεκταθεί η δράση των μυκονιατών εμπόρων και ναυτικών κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα.⁷⁶ Η πιθανότητα μάλιστα αυτή επιτείνεται από τη γεγονός ότι ήταν φημισμένο για την τρυφηλή ζωή που προσέφερε. Όπως γλαφυρά γράφει το 1821 σε έκθεσή του για τα γεγονότα του κινήματος του Αλ. Υψηλάντη ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός στη μολδαβική αυτή πόλη: «του Βάκχου και της Αφροδίτης αι ηδοναί δεν ήσαν εις χρήσιν σεμνήν, αλλ' εις αισχροτάτην, και διά τούτο εύωνοι εις τον τυχόντα και προχειρότατοι».⁷⁷

Δεν γίνεται λόγος για την οικογενειακή κατάσταση της Γαλαζιανής ή για την όποια επαγγελματική της δραστηριότητα. Οι προεστοί περιορίζονται μόνο να στιγματίσουν ηθικά τη διαγωγή της και να τονίσουν τη βλαβερή επίδραση που έχει η παρουσία της στην τοπική κοινωνία. Γενικότερα όμως, ο τρόπος που έχει συνταχθεί το κείμενο παρέχει ελλιπή πληροφόρηση για την ουσία της συγκεκριμένης υπόθεσης. Δεν έχουμε με άλλα λόγια μια καταγραφή των γεγονότων –όπως συμβαίνει στις γραπτές «μαρτυρίες» ή και σε ορισμένες αποφάσεις «τοπικών κριτηρίων»– αλλά μόνο εξαγγελία της ποινής, συνοδευόμενη από ένα σύντομο σκεπτικό για τους λόγους που την κατέστησαν αναγκαία. Δεν γνωρίζουμε έτσι τους ισχυρισμούς, τα κίνητρα, τον αντίλογο της άλλης πλευράς. Η Γαλαζιανή παραμένει σε εμάς ένα συμπαθές –ως διωκόμενο από την εξουσία– αλλά βουβό πρόσωπο.

ετών 1801, 1806 και 1815 (βλ. Γ.Α.Κ., Συλλογή Μυκόνου Κ60, αρ. 80 χφ. 14, αρ. 83 χφ. 13 και αρ. 101 χφ. 2).

76. Η ένταξη του Γαλατσίου στα δρομολόγια που διέγραφε η εμπορική δράση των Μυκονιατών με τη Μαύρη Θάλασσα μαρτυρείται στην αλληλογραφία του μυκονιάτη Μάρκου Καλογερά, βλ. Βασ. Κρεμμυδάς, *Έμποροι και εμπορικά δίκτυα στα χρόνια του Εικοσιένα (1820-1835). Κυκλαδίτες έμποροι και πλοιοκτήτες*, Αθήνα 1996, ευρετήριο λ. Γαλάτσι και passim.

77. Την έκθεση του Ιάκωβου Ρίζου Νερουλού –την επισήμανση της οποίας οφείλω στον Βασίλη Παναγιωτόπουλο– δημοσιεύει ο Ιω. Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της ελληνικής επαναστάσεως*, τ. 2, Αθήνα 1859, σ. 367. Τα όσα αναφέρει ο Νερουλός επιβεβαιώνει και ο Ι. Φιλήμων (ό.π., σ. 379). Στη λογική αυτή η αναφορά του Παν. Κουσαθανά (*Παραμιλητά Α'*, σ. 15) ότι υπήρχε στη Μύκονο η έκφραση «Γαλαζιανή πουτάνα» για γυναίκες που αμφισβητούσαν η ηθική και η συμπεριφορά τους, αποκτά νέο νόημα, το οποίο απαγκιστρώνεται από το συγκεκριμένο πρόσωπο και συνάδει γενικότερα με τον τόπο προέλευσης γυναικών που θεωρούνταν «ελευθερίων ηθών».

Οι κοινοτικοί άρχοντες με την απόφασή τους να εκτοπιστεί η Γαλαζιανή κινούνται, νομίζω, εντός του πλαισίου του ρόλου τους, που είναι η διατήρηση της «ευταξίας» στην περιοχή αρμοδιότητάς τους. Η «ευταξία» αυτή αφορούσε την κατανομή και έγκαιρη καταβολή των φορολογικών υποχρεώσεων, την προσαρμογή στις επιταγές των οθωμανών κυρίαρχων, την τήρηση των κανονιστικών προτύπων της χριστιανικής εκκλησίας, την προστασία των κατοίκων από πράξεις και συμπεριφορές ικανές να τους ενοχλήσουν ή να τους «σκανδαλίσουν». Η ενέργεια λοιπόν των προεστών –ή έστω η εκφρασμένη πρόθεσή τους– να στραφούν κατά της Γαλαζιανής αποτελούσε την κανονικότητα εντός της οποίας έπρεπε να επιλυθεί ένα έκτακτο ζήτημα: αυτό μιας επήλυδος που εγκαλείται για ακολασία, απείθεια και αυθάδεια απέναντι στους κοινοτικούς άρχοντες. Η απόφασή τους επιδίωκε να διασφαλίσει εκείνο που αντιλαμβάνονταν ως συμφέρον για τους ίδιους και τους συμπατριώτες τους και αποτύπωνε κατά πάσα πιθανότητα τις αντιλήψεις των κατοίκων του νησιού που ήταν σφραγισμένες από το πνεύμα και τη νοοτροπία της εποχής που ζούσαν.

Η απόφαση των προκρίτων για τη Γαλαζιανή ακολουθεί προφανώς τις επικρατούσες στην εποχή παραδοχές για «ζητήματα ηθικής» και προφανώς δεν είναι άμοιρη του φύλου, της καταγωγής, της οικονομικής και κοινωνικής της θέσης.⁷⁸ Εντούτοις, τα δεδομένα αυτά δεν αποτελούσαν, κατά τη γνώμη μου, ικανά και αναγκαία συστατικά για την απόφαση εκδίωξης, δεν έθεσαν από μόνα τους σε κίνηση το μηχανισμό διωγμού. Αρκετά χρόνια άλλωστε πριν από τους μυκονιάτες επίτροπους, το 1741, οι συνάδελφοί τους της κοινότητας της Πάρου ζητούν να εξοριστεί ένας ντόπιος άνδρας με κατηγορίες απολύτως όμοιες με αυτές που βαρύνουν τη Γαλαζιανή: επειδή «επήγεν εις τιμημένες και παντρεμένες γυναίκες, όντας οι άνδρες των έλειπαν και τους εστεναχώρεσεν», επειδή μαζί με έναν αδελφό του «εδυνάστεψαν με τα άρματα να πάρουν [...] [μίαν] κοπέλλαν», και τέλος γιατί μίλησε «με αυθάδειαν και αδιαντροπία» και εξύβρισε έναν από τους κοινοτικούς άρχοντες του δικού του τόπου.⁷⁹

78. Η γενικόλογη αναφορά στην ηθική που επιλέγει η χριστιανική κοινότητα αποτελούσε στοιχείο και του μουσουλμανικού δικαίου και του τρόπου που το εφαρμόζαν οι οθωμανικές αρχές, αφού ο έλεγχος των ηθών και της συμπεριφοράς ενός κατηγορουμένου συνδέονταν με τα συμφέροντα της κοινότητας στην οποία ανήκε: βλ. Αναστασόπουλος / Γκαρά, «Οθωμανικές αντιλήψεις περί εγκλήματος», σ. 52-53.

79. Κούκκου, *Οι κοινοτικοί θεσμοί*, σ. 284-285.

Επίλογος

Φυσικά σε καμία περίπτωση όσα αναφέρθηκαν δεν διεκδικούν –ούτε και επιθυμούν– να αποτελούν την «ορθή» ανάγνωση των τριών μυκονιάτικων αυτών τεκμηρίων. Ευτυχώς ο πλούτος προσεγγίσεων και σκέψεων, με τον οποίο μας έχουν οπλίσει οι επιστήμες του ανθρώπου, επιτρέπουν αποκλίνουσες επιμέρους απόψεις, αλλά και διαφορετικές συνθέσεις, που και αυτές με τη σειρά τους δεν μπορούν παρά να είναι προσωρινές, αφού συνιστούν «μια εκδοχή ανάμεσα σε πολλές δυνατές».⁸⁰ Οι τρεις υποθέσεις καταρχήν αναδεικνύουν την ποικιλία των παρεμβάσεων, το εύρος αλλά και τα όρια της εξουσίας των χριστιανικών κοινοτήτων. Στα παραδείγματα που παρουσιάστηκαν στις προηγούμενες σελίδες ανιχνεύονται τα όρια αυτά: στο πρώτο ο εκπρόσωπος του οθωμανού κυρίαρχου, ο βοεβόδας, καλεί τους πρόκριτους να συναποφασίσουν· στο δεύτερο οι εκπρόσωποι του κοινού εγκαλούνται από τον εκπρόσωπο της κεντρικής εξουσίας για ανεπάρκεια ή διαφθορά και παρακάμπτονται· στο τρίτο λαμβάνουν μόνοι τους μία απόφαση, η οποία όμως για να υλοποιηθεί πλήρως απαιτείται η συμβολή της κεντρικής εξουσίας. Παράλληλα εικονογραφούν όψεις της καθημερινότητας των ανθρώπων, που σχετίζονται με τις δικαιοδοσίες της τοπικής κοινότητας, όχι μόνο ως μηχανισμού, που θέτει και εφαρμόζει το κανονιστικό πλαίσιο της κοινής διαβίωσης, αλλά και ως λειτουργίας που διεισδύει σε όλους τους πόρους της τοπικής κοινωνίας, παρεμβαίνοντας σε ζητήματα ηθικής ή σε θέματα δημόσιας και ιδιωτικής συμπεριφοράς.

80. Η διατύπωση από την Καλπουρτζή, *Για τη Γαλαζιανή*, σ. 94.

